

**O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI OLIY VA O'RTA MAXSUS TAHLIM
VAZIRLIGI**

NAMANGAN MUHANDISLIK-TEXNOLOGIYA INSTITUTI

Qo'lyozma huquqida

Vohidov Ulug'bek

**Raqobatning iqtisodiy mohiyati va jamiyat ijtimoiy-iqtisodiy taraqqiyotini
ta'minlashdagi o'rni**

Mutaxassislik: 5230100 – “Iqtisodiyot”

Bakalavr akademik darajasini olish uchun

BITIRUV MALAKAVIY ISHI

Ish ko'rib chiqildi va himoyaga ruxsat etildi: _____ Kafedra mudiri: i.f.n., dotsent R.B.Ismoilov «__» «_____» 2015 yil	Ilmiy rahbar: _____ K.o'q. M.Bekmirzaev «__» «_____» 2015 yil
Fakul'tet dekani: _____ dotsent K.J.Matkarimov «__» «_____» 2015 yil	

Namangan-2015 yil

MUNDARIJA

Kirish

Mamlakat iqtisodiyotini rivojlantirishda raqobat, uning

I-bob. iqtisodiy mohiyati va ob'ektiv zarurligi

1.1-§ Mamlakat iqtisodiyotini rivojlantirishda raqobatning o'ziga xos o'rni va iqtisodiy asoslari

1.2-§ Korxonalarda yangi turdagi mahsulotlar ishlab chiqarishda raqobatbardoshlik va unga ta'sir etuvchi omillar

II-bob. “Popdonmahsulotlari” ochiq turdagi aksiyadorlik jamiyatida raqobatbardosh mahsulotlar ishlab chiqarish holati tahlili

2.1-§. “Popdonmahsulotlari” AJ ning moliya-xo'jalik faoliyati va asosiy iqtisodiy ko'rsatkichlari tahlili

2.2-§. “Popdonmahsulotlari” AJ da raqobatbardosh mahsulotlar ishlab chiqarish holati tahlili

III-bob. Iqtisodiyotni modernizatsiyalash sharoitida korxonalarda raqobatbardosh mahsulotlar ishlab chiqarishni kengaytirish yo'llari

3.1-§. Korxonalarda fan-texnika taraqqiyoti yutuqlaridan samarali foydalanish imkoniyatlari

3.2-§. Korxonalarda yangi turdagi raqobatbardosh mahsulotlar ishlab chiqarishni kengaytirish va ularning samaradorligini oshirish yo'llari

Xulosa va takliflar

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

Ilovalar

KIRISH

Mavzuning dolzarbligi.

Mamlakatimiz mustaqillikka erishgach, barcha sohalarda keng ko'lamda tub iqtisodiy islohotlar amalga oshirilib kelinmoqda. Respublikamiz iqtisodiyotida katta o'zgarishlar amalga oshirilayotgan hozirgi davrda rejali-buyruqbozlik va markazlashtirilgan boshqaruv tizimidan bozor munosabatlariga asoslangan erkin iqtisodiy tizimga asta-sekinlik bilan bosqichma-bosqich o'tib borilmoqda. Ishlab chiqarishni yanada rivojlantirish, fan-texnika taraqqiyotini jadallashtirish, aholining turmush tarzini yaxshilashga qaratilgan ulkan ijtimoiy-iqtisodiy o'zgarishlar ro'y berdi va ro'y bermoqda. Bunga iqtisodiyotga kiritilgan yangi investitsiyalar va mavjud moddiy-texnika asosini modernizatsiya qilishdan tashqari boshqaruvning demokratik tamoyillarini kuchaytirish, korxonalar, firma va ularga tenglashtirilgan ishlab chiqarish tuzilmalarining xo'jalik faoliyati bilan bog'liq mustaqillik doirasini kengaytirish, siyosatning iqtisodiyotdan ustunligiga barham berish, inson faoliyatining barcha soha va tarmoqlarida tashabbuskorlik, izlanish va hokazolarning rivojlanishi ham keng imkoniyatlar yaratmoqda.

Hozirgi iqtisodiyotni modernizatsiyalash va diversifikatsiya qilish sharoitida sanoat korxonalarini texnik va texnologik jihatdan yangilashga hamda ularni barqaror rivojlantirish masalalariga alohida ahamiyat qaratilmoqda. Mamlakatimizda Prezidentimiz I.A.Karimov rahnamoligida chuqurlashgan inqiroz sharoitlarida barqaror o'sish surhatlarining saqlanib qolishi esa tanlangan mustaqil taraqqiyot yo'limiz va unga muvofiq amalga oshirilayotgan iqtisodiy siyosatimizning nechog'liq to'g'ri ekanligini yana bir bor tasdiqlamoqda.

2014 yilgi iqtisodiy dasturning eng muhim ustuvor vazifalarini amalga oshirish natijasida iqtisodiy rivojlanishning barqaror yuqori surhatlari, makroiqtisodiy mutanosiblik, aholi hayot darajasining barqaror o'sishi va mamlakatning jahon bozoridagi mavqeini mustahkamlash ta'minlandi.

Prezidentimiz mahruzarlarida o'tgan yilda erishilgan natijalar birma-bir sarhisob qilinib, barcha ijtimoiy-iqtisodiy ko'rsatkichlarga alohida to'xtalib o'tildi. Jumladan, mamlakatimiz yalpi ichki mahsuloti 8,1 foiz, sanoat ishlab chiqarish hajmi 8,3 foizga, qishloq xo'jaligi ishlab chiqarishi 6,9 foiz, kapital qurilish 10,9 foiz, chakana savdo aylanmasi hajmi 14,3 foizga oshganligi e'tirof etilib, ishlab chiqarilgan mahsulotlarning qariyb 70 foizini yuqori qo'shimcha qiymatga ega bo'lgan tayyor tovarlar tashkil etganligi, iste'mol tovarlari ishlab chiqarish hajmi 2014 yilda 9,4 foiz, shu jumladan, oziq-ovqat mahsulotlari ishlab chiqarish 8,7 foiz, nooziq-ovqat mahsulotlari ishlab chiqarish 10 foizga o'sganligi, inflyatsiya darajasi esa yil yakunlari bo'yicha 6,1 foizni tashkil etganligi alohida ta'kidlab o'tildi.¹

O'tgan yili soliq yuki 20,5 foizdan 20 foizga, daromad solig'i stavkasi esa 9 foizdan 8 foizga kamaytirilgan bo'lsa-da, davlat byudjeti yalpi ichki mahsulotga nisbatan 0,2 foiz profitsit bilan bajarildi.

Banklar tomonidan faqat ishlab chiqarishni modernizatsiya qilish va texnologik yangilash dasturlarini moliyalashtirishga yo'naltirilgan kreditlar hajmi 2013 yilga nisbatan 1,2 barobar, aylanma mablag'larni to'ldirish uchun ajratilgan kreditlar esa 1,3 martadan ziyod oshganligini, o'tgan 2014 yilda 500 dan ziyod yangi korxonalar, birinchi navbatda, kichik biznes sub'ektlari eksport faoliyatiga jalb etildi. Tashqi savdo balansidagi ijobiy salg'do 180 million dollarni tashkil qildi, mamlakatimizning oltin-valyuta zaxiralari 1 milliard 600 million dollarga ko'payganligini ta'minlanganligini ta'kidlandi.

Ishbilarmonlik muhitini yanada yaxshilash tizimli chora-tadbirlarini amalga oshirishni davom ettirish kichik biznesning yanada rivojlanishiga ko'maklashdi.

Kichik biznes sub'ektlari tomonidan statistik va soliq hisobotlarini taqdim etish mexanizmlari sezilarli darajada soddalashtirildi. Bugungi kunda tadbirkorlik

---

¹ «2015 yilda iqtisodiyotimizda tub tarkibiy o'zgarishlarni amalga oshirish, modernizatsiya va diversifikatsiya jarayonlarini izchil davom ettirish hisobidan xususiy mulk va xususiy tadbirkorlikka keng yo'l ochib berish – ustuvor vazifamizdir» – Prezident Islom Karimovning 2014 yilning asosiy yakunlari va 2015 yilda O'zbekistonni ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirishning eng muhim ustuvor yo'nalishlariga bag'ishlangan Vazirlar Mahkamasining majlisidagi mahruzasi // Xalq so'zi, 2015 yil 16 yanvar.

sub'ektlarining 98 foizi soliq va statistika hisobotlari topshirishni, bojxona deklaratsiyalarini rasmiylashtirishni eski usuldagi qog'oz to'ldirish yo'li bilan emas, balki bevosita – elektron shaklda amalga oshirmoqdalar.

2014 yilda tijorat banklari tomonidan kichik biznes va xususiy tadbirkorlik sub'ektlariga 9 trillion so'mdan ortiq yoki 2013 yilga nisbatan 1,3 barobar ko'p, shu jumladan, 2 trillion so'mga yaqin miqdordagimikrokreditlar ajratildi. Bu o'tgan yilga qaraganda 39 foiz ko'pdir. So'nggi besh yilda kichik biznesni kreditlash hajmi qariyb 5 barobar ko'payganligi qayd etib o'tildi.

Yalpi ichki mahsulotni shakllantirishda kichik biznes va xususiy tadbirkorlik sohasining ulushi 2000 yildan buyon 31 foizdan 56 foizga, sanoat mahsulotlari ishlab chiqarishda 12,9 foizdan 31,1 foizga o'sganligi, 2014 yilda kichik biznes va xususiy tadbirkorlik sohasida 480 mingdan ortiq yangi ish o'rni tashkil etilganligi, bu yaratilgan jami ish o'rinlarining yarmiga teng ekanligi alohida ta'kidlab o'tildi.

Yuqoridagi erishilgan ijobiy natijalar shuni ko'rsatmoqdaki, mamlakatimizda bugungi kunda aholini sifatli oziq-ovqat mahsulotlari bilan ta'minlash, mamlakatda, xususan viloyatimizda kichik biznes va xususiy tadbirkorlik korxonalarini jadal rivojlantirish, korxonalarda erkin raqobat muhitini shakllantirish va shu asosida ishlab chiqarishni yanada ko'paytirishni taqozo etmoqda. Bunga ko'p jihatdan xuquqiy bazani mustahkamlash, iqtisodiyotning mazkur sektori uchun qulayliklar yaratish masalalariga jiddiy e'tibor berilayotgani tufayli erishiladi. SHu nuqtai nazardan hamda ushbu masala hozirgi islohotlarni chuqurlashuvi sharoitida nihoyatda dolzarb bo'lganligidan ushbu mavzuni bitiruv malakaviy ishiga mavzu sifatida tanlab olindi.

Muammoning o'rganilganlik darajasi.

Mamlakatimizda va xorijiy mamlakatlardagi yetakchi iqtisodchi olimlar mazkur masala bo'yicha qator tadqiqotlarni amalga oshirganlar.

Jumladan, iqtisodchi olimlardan M.Albert, F.Xedouri, V.Kim, R.Rumyantseva, V.CHjen, S.G'ulomov, M.SHarifxo'jaev, V.SHepelev, M.Rasulov, T.SHarifulina, V.Peznev, SH.Karmisheva, E.Maxmudov,

SH.Zaynitdinov, P.Tursunxojaev, A.Ortiqov, A.Utkin, G.Savitskaya, N.Zaytsev, V.Dubrovskiy, F.Ahmedov, A.O'razbekov va boshqalar ushbu soha rivoji bo'yicha qator ishlarni bajarganlar va ma'lum darajada iqtisodiy samaraga erishganlar. Amalga oshirilgan tadqiqotlar va izlanishlarda mazkur masalaga ham katta e'tibor qaratilgan. Ayniqsa, hozirgi iqtisodiyotni modernizatsiya qilish sharoitini hisobga olgan holda ushbu masala yanada jiddiy e'tibor qaratishni talab etadi.

Muammoning hozirgi vaqtda dolzarbligini inobatga olib, uni bitiruv malakaviy ishiga mavzu sifatida qabul qilindi, quyidagi maqsad va vazifalar belgilandi.

Bitiruv malakaviy ishining maqsadi va vazifalari.

Bitiruv malakaviy ishining maqsadi hozirgi iqtisodiyotni modernizatsiyalash sharoitida sog'lom raqobat muhitini yaratish, korxonalarda yangi turdagi raqobatbardosh mahsulotlar ishlab chiqarishni kengaytirish va bu orqali korxonalar faoliyatini jadal rivojlantirish bo'yicha ilmiy asoslangan takliflar va amaliy tavsiyalar ishlab chiqishdan ibordir.

Ushbu maqsadga erishish uchun bitiruv malakaviy ishida quyidagi vazifalar belgilab olindi:

- Mamlakat iqtisodiyotini rivojlantirishda raqobatning o'ziga xos o'rni va ob'ektiv zaruriyatini nazariy jihatdan yoritib berish;
- Korxonalarda yangi turdagi mahsulotlar ishlab chiqarishda raqobatbardoshlik va unga ta'sir etuvchi omillarni aniqlash;
- "Popdonmahsulotlari" AJ ning moliya-xo'jalik faoliyati va asosiy iqtisodiy ko'rsatkichlarini tahlil qilish;
- "Popdonmahsulotlari" AJ da yangi turdagi raqobatbardosh mahsulotlar ishlab chiqarish holatini o'rganish;
- Ishlab chiqarishni rivojlantirishda va sog'lom raqobat muhitini ta'minlashda fan-texnika taraqqiyoti yutuqlaridan samarali foydalanish;

- Iqtisodiyotni modernizatsiyalash sharoitida korxonalarda yangi turdagi raqobatbardosh mahsulotlar ishlab chiqarishni kengaytirishda ilg'or zamonaviy texnologiyalardan foydalanishni joriy etish va hokazo.

Bitiruv malakaviy ishining ob'ekti.

Namangan viloyati Pop tumanidagi "Popdonmahsulotlari" OTXJ bitiruv malakaviy ishining ob'ektini tashkil qiladi.

Bitiruv malakaviy ishining nazariy va uslubiy asoslari.

Bitiruv malakaviy ishining nazariy va uslubiy asoslari qilib Prezidentimiz I.A.Karimovning mahruza va asarlarida bayon etilgan ijtimoiy-iqtisodiy taraqqiyotni amalga oshirish bo'yicha ilgari surilgan fikr-mulohazalar va asosiy yo'nalishlar, O'zbekiston Respublikasining Qonunlari, Vazirlar Mahkamasining qarorlari, iqtisodchi olimlarning ushbu yo'nalishda amalga oshirgan ilmiy ishlari, xo'jalik yurituvchi sub'ektlarda erishilgan ilg'or tajribalar olindi.

Bitiruv malakaviy ishining xajmi va tuzilishi.

Bitiruv malakaviy ishi kirish, uchta bob, xulosa va takliflar hamda foydalanilgan adabiyotlar ro'yhatidan iborat.

I-bob. Mamlakat iqtisodiyotini rivojlantirishda raqobat, uning iqtisodiy mohiyati va ob'ektiv zarurligi

1.1. Mamlakat iqtisodiyotini rivojlantirishda raqobatning o'ziga xos o'rni va iqtisodiy asoslari

Bozor iqtisodiyotining amal qilish mexanizmi ko'plab asrlar davomida tarkib topib, shakllanib, hozirgi davrda madaniylashgan shaklni kasb etdi va ko'pgina mamlakatlarda hukmron iqtisodiy tizimga aylandi. Mazkur iqtisodiyotning barqarorligi shu bilan izohlanadiki, uzoq davrli iqtisodiy evolyutsiya davomida uning amal qilishining asosiy klassik qoidalari saqlanib qoldi. Xususiy mulkchilikning paydo bo'lishi va ijtimoiy mehnat taqsimotining ro'y berishi bozor iqtisodiyotining kelib chiqishi va mavjud bo'lishing umumiy sharoiti hisoblanadi. Xususiy mulkchilik va mehnat taqsimoti ijtimoiy xo'jalikning tovar shaklini taqozo qiladi, tovar ishlab chiqarishning mavjud bo'lishi o'z-o'zidan pul muomalasi, ayirboshlash, taqsimlash va iste'molning bozorga oid xususiyatini ko'zda tutadi. Tovar ishlab chiqarishning rivojlanishi bozor iqtisodiyoti taraqqiyotining asosini tashkil etadi.

Bozor iqtisodiyotining samarali amal qilishi uchun muhim shartlardan biri, ishlab chiqarishning mustaqilligi, tadbirkorlikning erkinligi, resurslarning erkin almashinuvidan iborat.

Bozor iqtisodiyoti – bu tovar ishlab chiqarish, ayirboshlash va pul muomalasi qonun-qoidalari asosida tashkil etiladigan va boshqariladigan iqtisodiy tizimdir. Bunday iqtisodiyot erkin tovar-pul munosabatlariga asoslanadi, uning negizida tovar va pulning turli shakllardagi harakati yotadi, iqtisodiy monopolizmni inkor etadi. Hozirgi zamon iqtisodiy nazariyalarida bozor iqtisodiyoti deganda bozor xo'jaligi sub'ektlari iqtisodiy hatti-harakatlarining erkin, mustaqil ravishda yuz berishi va ularning tovar-pul mexanizmi orqali bir-biriga bog'lanib muvofiqlashuvi deb baho beradilar. Bozor iqtisodiyotida bozor

aloqalari butun tizimni, uning hamma bosqichlarini ishlab chiqarish, ayirboshlash, taqsimlash va iste'mol jarayonlarini hamda iqtisodiy munosabatlarning barcha sub'ektlarini qamrab oladi.

Bozor iqtisodiyoti sub'ektlari tarkibiga tadbirkorlar ham, yollanma ishchilar ham, pirovard iste'molchilar, ssuda kapitali egalari va qimmatli qog'ozlar egalari ham kiradi.

Har qanday bozor iqtisodiyotini tartibga solish mexanizmi asosan to'rtta tarkibiy qismdan iborat bo'ladi: *narx, talab va taklif hamda raqobat*.

Bozor iqtisodiyotining muhim va umumiy belgilari quyidagilardan iborat:

- turli shakllardagi mulkchilikning mavjud bo'lishi va unda xususiy mulkchilikning ustun turishi;
- tadbirkorlik va tanlov erkinligi;
- raqobat kurashning mavjudligi;
- davlatning iqtisodiyotga cheklangan holda aralashuvi;
- korxonalar va firmalarning ichki va tashqi shart-sharoitlar o'zgarishlariga moslashuvchanligi.

Har qanday iqtisodiy tizim singari bozor iqtisodiyoti ham iqtisodiyotning umumiy muammolarini ifoda etuvchi quyidagi savollarga javob topishi zarur: nima va qancha miqdorda ishlab chiqarish zarur? qanday texnika va texnologiya bilan ishlab chiqarish zarur? kim uchun ishlab chiqarish zarur? Agar bu savollarni umumiy ravishda qo'yib, unga taraqqiyotning barcha bosqichlariga xos bo'lgan umumiy javobni beradigan bo'lsak, ularni lo'nda qilib: aholi ehtiyoji uchun zarur miqdor va turdagi tovar va xizmatlarni ishlab chiqarish; mavjud resurslardan samarali foydalanib, yangi texnika va texnologiyalar asosida ishlab chiqarish; aholi iste'moli uchun zarur nehmatalarni ishlab chiqarish, deb javob berish mumkin. Lekin bozor iqtisodiyoti davrida bu savollarga mazkur tizimning o'ziga xos tarixiy xususiyatidan, uning talablari va qonun-qoidalaridan kelib chiqib javob beriladi. Qisqacha qilib aytganda, bozor iqtisodiyoti sharoitida:

- a) ko'proq foyda beradigan tovarlar va xizmatlar ishlab chiqariladi;

b) puli bor, tovarlarni yuqori foyda olish imkonini beradigan narxlarda sotib olish layoqatiga ega xaridorlar uchun ishlab chiqariladi;

v) yuqori foyda olishni ta'minlaydigan, tejash imkonini beradigan texnika va texnologiya yordamida ishlab chiqariladi.

Bozor iqtisodiyotining samarali, xalqchil va barqaror iqtisodiy tizim sifatida amal qilishi va rivojlanishi uning afzalliklari bilan bog'liqdir. Bozor iqtisodiyotining afzalliklari quyidagi jihatlar orqali ifodalash mumkin:

- 1) resurslarni taqsimlashning samaradorligi.
- 2) erkinlik.
- 3) harakatchanlik.

Bozor iqtisodiyotini harakatga keltiruvchi, uning taraqqiy etishiga katta ta'sir ko'rsatuvchi kuch – raqobatdir. Raqobat kurashining ahamiyati shunchalik yuqoriki, usiz bozorni tasavvur etib bo'lmaydi. Chunki u bozor iqtisodiyotining mazmunidir. “Raqobatsiz bozor iqtisodiyotining bo'lishi mumkin emas va bunday bunday iqtisodiyot mavjud bo'la olmaydi ham”.²

Xo'sh, raqobat nima? Raqobat (konkurentsia) lotincha – “cancuro” degan so'zdan olingan bo'lib, to'qnashuv degan ma'noni bildiradi. O'zbek tilida raqobat kim o'zdi, basma-baslikka bellashuv ma'nosini anglatadi. Basma-baslikka kim bilan bellashiladi? – raqib bilan. Raqiblar bir-birlariga qarama-qarshi turuvchilar bo'lib, biror narsani talashguvchilar ma'nosini ifodalaydi. Demak, raqib so'zi bilan konkurensiyaning ma'nolari yaqin.

Raqobat iqtisodiy tushuncha bo'lib, tovar munosabatlari paydo bo'lgandan boshlangan, keyinchalik erkin iqtisodiy bozor munosabatlari paydo bo'lishi bilan o'zining to'liq shakliga ega bo'ldi. Raqobatning bozor iqtisodiyoti shakllanishidagi hal qiluvchi roli XVII asrda A.Smit tomonidan ko'rsatib berilgan. Demakki raqobota “otasi” sifatida aynan Adam Smitni ko'rishimiz mumkin. Adam Smit

---

² Портер Е., Майкл Э. Конкуренция.-М.: Вильямс, 2003, 28-бет.

raqobatni iqtisodiyotning barcha tarmoqlariga kirib boradigan va faqat sub'ektiv sabablar bilan cheklanadigan erkin iqtisodiy ko'rinish sifatiga ta'rif bergan.³

A.Smit raqobatga bozorning “ko'rinmas qo'li” deb baho berib, korxonalar foydasini tenglashtirib, mehnat va kapitalning optimal taqsimotiga olib keladi deb aytgan. U ishlab chiqaruvchining maqsadi – imkon qadar ko'proq daromad olishdan iborat, buni esa egoizm (zini o'ylash) harakatga keltiradi deb ta'riflagan. Bozor qonunlari istalgan mahsulotni emas, faqat xaridorlarga kerak bo'lgan mahsulotni, shunda ham imkon qadar arzonroq narxda sotishga majbur qiladi. Natijada, garchi ishlab chiqaruvchi jamiyat foydasini o'ylamay faqat o'z foydasini o'ylasa ham, ko'proq daromad olish uchun xaridorlarning talabidan kelib chiqib, sifatli vaarzon mahsulot ishlab chiqaradi, bu esa o'z-o'zidan bozorlar tovarlarga to'yinishiga, narxlarning yana ham tushishiga, pirovardida esa aynan jamiyatga foyda keltirishiga olib keladi, deb aytgan.

Bozor iqtisodiyotining asosiy ziddiyati – raqobatning kuchsizlanishiga yo'l qo'yish va uni rag'batlantirish.

Raqobat kuchsizlanishining ikkita asosiy manbai mavjud:

1) bozor iqtisodiyotidagi erkin muhitda tadbirkorlar foyda ketidan quvib va o'z iqtisodiy mavqeini yaxshilashga intilib, raqobatning cheklangan yo'lidan ozod bo'lishga harakat qiladilar. Firmalarning qo'shilib ketishi, kompaniyalarning xufyona kelishuvi, shafqatsiz raqobat – bularning hammasi raqobatning kuchsizlanishi va uning tartibga soluvchilik ta'sirining pasayib borishiga olib keladi;

2) bozor tizimi rag'batlantiradigan texnika taraqqiyoti ham raqobatning zaiflashishiga olib keladi. Eng yangi texnologiya, odatda:

a) juda katta miqdordagi real kapitaldan foydalanishni;

b) yirik bozorlar bo'lishini;

v) kompleksli, markazlashgan va qathiyon bir butun bo'lib birlashgan bozorning tarkib topishi;

---

³ <http://linkseonet.ru/kapitaly/osnovnye-teorii-konkurencii-chetyre-modeli-rynka.php> сайти маълумотлари

g) boy va ishonchli xom-ashyo manbalarini talab qiladi. Bunday texnologiya bozorning hajmiga nisbatan keng miqyosdagi hisoblanuvchi ishlab chiqaruvchilar mavjud bo'lishi zarurligini bildiradi. Boshqacha aytganda, eng yangi texnologiyani qo'llash asosida ishlab chiqarishning eng yuqori samaradorligiga erishish, aksariyat hollarda ko'p miqdordagi mayda firmalar emas, uncha ko'p bo'lmagan yirik ishlab chiqaruvchilar mavjud bo'lishini taqozo qiladi.

Bozor tizimi jamiyatni ehtiyoji yuqori bo'lgan tovarlar bilan ta'minlashiga ham kafolat bermaydi. Raqobatning kuchsizlanib borishi iste'molchining erkinligiga ham putur yetkazadi. Bozor tizimi o'zining iste'molchining xohishiga ancha mos keluvchi resurslarni taqsimlash layoqatini ham yo'qotib borishi mumkin.

Bozor iqtisodiyotning navbatdagi ziddiyati – jamiyat ahzolari daromadlaridagi tengsizlikning kuchayib borishi va aholining tabaqalanishidir. Bunday iqtisodiyot har qanday yuksak darajada rivojlanmasin daromadlar tengsizligini bartaraf qila olmaydi, faqat uni mahlum darajada yumshatish mumkin.

Bozor iqtisodiyotining umumiy e'tirof qilingan ziddiyatlaridan biri – ijtimoiy nehmalar va xizmatlarni ishlab chiqarib, bozorga taklif qilishga qodir emaslikdir. SHu sababli jamiyat ahzolarini bunday nehmalar va xizmatlar bilan ta'minlash davlat zimmasida bo'ladi.

Bozor iqtisodiyotining ziddiyatli tomonlaridan yana biri – tovarlar hajmi bilan pul massasi o'rtasidagi ro'y berib turadigan nomuvofiqlikni bartaraf eta olmasligidir.

Bozor iqtisodiyoti rivojlanib borishi bilan raqobatchilik munosabatlari ham takomillashib, o'z shakllarini o'zgartirib boradi. Mamlakatimiz Prezidenti I.A.Karimov raqobatning bozor iqtisodiyotidagi ahamiyatini ko'rsatib, «Raqobat bo'lmasa, bozor iqtisodiyotini barpo etib bo'lmaydi. Raqobat - bozorning asosiy sharti, aytish mumkinki, uning qonunidir», deb ta'kidlaydi.⁴

---

4 Karimov I.A. «O'zbekiston XXI asrga intilmoqda». T.: O'zbekiston, 1999, 34-bet.

Raqobat ko'p qirrali iqtisodiy hodisa bo'lib, u bozorning barcha sub'ektlari o'rtasidagi murakkab munosabatlarni ifodalaydi. Raqobat – bozor sub'ektlari iqtisodiy manfaatlarining to'qnashuvidan iborat bo'lib, ular o'rtasidagi yuqori foyda va ko'proq nafillikka ega bo'lish uchun kurashni anglatadi.

Raqobatning mazmuni uning vazifalarini ko'rib chiqish orqali yanada kengroq namoyon bo'ladi.

Hozirgi bozor iqtisodiyotida raqobatning quyidagi asosiy vazifalarini ajratib ko'rsatish mumkin:

- 1) tartibga solish vazifasi;
- 2) resurslarni joylashtirish vazifasi;
- 3) innovatsion vazifa;
- 4) moslashtirish vazifasi;
- 5) taqsimlash vazifasi;
- 6) nazorat qilish vazifasi.

Raqobatning tartibga solish vazifasi ishlab chiqarishni talab (iste'mol)ga muvofiqlashtirish maqsadida taklifga ta'sir o'tkazishdan iborat. Aynan shu vazifa yordamida iqtisodiyotda taklifning talab orqali, ishlab chiqarish tarkibi va hajmining yakka tartibdagi va ijtimoiy ehtiyojlar orqali belgilanishiga erishiladi, yahni iqtisodiyot bozor qonunlari asosida tartibga solinadi.

Raqobatning resurslarni joylashtirish vazifasi ishlab chiqarish omillarini ular eng ko'p samara beradigan korxonalar, hudud va mintaqalarga oqilona joylashtirish imkonini beradi.

Raqobatning innovatsion vazifasi fan-texnika taraqqiyoti yutuqlariga asoslanuvchi hamda bozor iqtisodiyoti sub'ektlarining rivojlanishini taqozo etuvchi turli ko'rinishdagi yangiliklarning joriy etilishini anglatadi.

Raqobatning moslashtirish vazifasi korxonalar (firma) larning ichki va tashqi muhit sharoitlariga ratsional tarzda moslashishiga yo'naltirilgan bo'lib, ularning

shunchaki o'zini-o'zi saqlab, iqtisodiy jihatdan yashab qolishidan xo'jalik faoliyati sohalarining ekspansiyasi (kengayishi)ga o'tishini bildiradi.

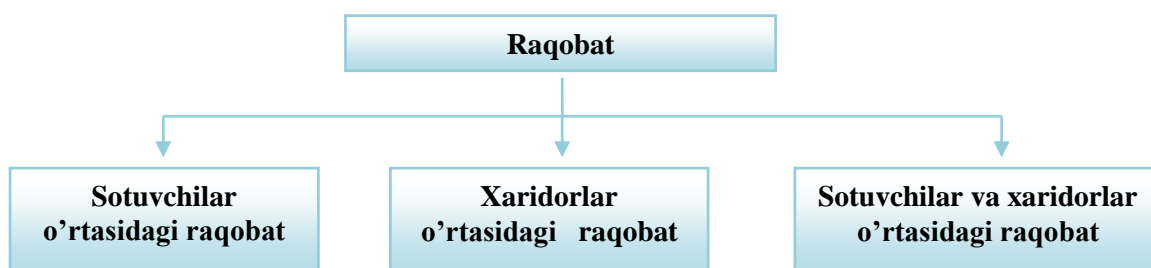
Raqobatning taqsimlash vazifasi ishlab chiqarilgan nehmalar yalpi hajmi (yalpi ichki mahsulot)ning iste'molchilar o'rtasida taqsimlanishiga bevosita va bilvosita ta'sir o'tkazadi.

Nihoyat, raqobatning nazorat qilish vazifasi bozordagi bahzi ishtirokchilarning boshqa bir ishtirokchilar ustidan monopolistik hukmronlik o'rnatishiga yo'l qo'ymaslikka yo'naltiriladi.

Bozor raqobati qanday xususiyatga ega? Birinchi navbatda, rivojlangan bozorda raqobat iste'molchilar o'rtasida emas, balki tovarlar va xizmatlarni sotuvchilar o'rtasida ham yuz berib, ular ham iste'molchilar singari foyda olish uchun harakat qiladilar. Ammo ishlab chiqaruvchining shaxsiy foydani ko'zlashi, raqobat bo'lganda yuqori raqobatbardoshlikka erishishi, moddiy texnika, moliya va mehnat resurslaridan samarali foydalanishi umuman olganda jamiyat manfaatlariga mos keladi, chunki resurslar har qanday jamiyatda cheklangan bo'ladi. Raqobat maxsulot birligiga mehnat sarfini kamaytirishga, eng mukammal texnologiyalarni ishlab chiqarish va joriy etishga, maxsulot sifatini yaxshilash va narxini pasaytirishga rag'bat beradi.

Umumiy shaklda raqobatni uch turga (1.2.1-rasm) ajratish mumkin, yahni:

- sotuvchilar o'rtasidagi raqobat;
- xaridorlar o'rtasidagi raqobat;
- sotuvchilar va xaridorlar o'rtasidagi raqobat.

1.2.1-rasm. Raqobat turlari.

Raqobat kurashining mazmuni to'g'risida to'laroq tushunchaga ega bo'lish uchun uning asosiy shakllari va belgilarini ko'rib chiqish zarur. Iqtisodiy adabiyotlarda bir tarmoq ichidagi raqobatning to'rtta shakli alohida ajratilib ko'rsatiladi. Bular erkin raqobat, monopolistik raqobat, monopoliya va oligopoliyadir.

Erkin raqobat sharoitida bir xil mahsulot ishlab chiqaruvchi tarmoqda juda ko'p sonli korxonalar mavjud bo'ladi. Yuqori darajada tashkil qilingan bozorda ko'plab sotuvchilar o'zlarining mahsulotlarini taklif qiladilar.

Erkin raqobatli bozorda alohida korxonalar mahsulot narxi ustidan sezilarsiz nazoratni amalga oshiradi. Chunki har bir korxonada umumiy ishlab chiqarish hajmi uncha katta bo'lmaydi. Shu sababli alohida korxonada ishlab chiqarishning ko'payishi yoki kamayishi umumiy taklifga, demak mahsulot narxiga sezilarli ta'sir ko'rsatmaydi.

Erkin raqobat sharoitida yangi korxonalar tarmoqqa erkin kirishi, tarmoqda mavjud bo'lgan korxonalar esa uni erkin tashlab chiqishi mumkin. Xususan yangi korxonalarning paydo bo'lishi va ularning raqobatli bozorda mahsulotlarini sotishga huquqiy, texnologik, moliyaviy va boshqa jiddiy iqtisodiy to'siqlar bo'lmaydi.

Sof monopoliyada tarmoq bitta firmadan iborat bo'lishi sababli, u mavjud mahsulot (xizmat) ning yagona ishlab chiqaruvchisi hisoblanadi va yakkahukmronlik shakllanadi.

Monopoliya sharoitida firma narx ustidan sezilarli nazoratni amalga oshiradi. Buning sababi oddiy. U mahsulot (xizmat) ning yagona ishlab chiqaruvchisi hisoblanadi va demak, taklifning umumiy hajmi ustidan nazorat qiladi.

Monopolistik raqobat o'z ichiga ham monopoliya, ham raqobat unsurlarini

oladi. Bunda tarmoqdagi bir turdagi mahsulotning o'nlab ishlab chiqaruvchilari bir-birlari bilan qulay narx hamda ishlab chiqarish hajmiga erishish borasida raqobatlashadilar. Biroq, ayni paytda, har bir ishlab chiqaruvchi o'z mahsulotini tabaqalashtirish, yahni shu turdagi boshqa mahsulotlardan qaysi bir jihati (sifat darajasi, shakli, qadoqlanishi, sotish sharoitlari va h.k.) bo'yicha farqlantirish orqali uning monopol ishlab chiqaruvchisiga aylanadi.

Oligopoliya – tarmoqda u qadar ko'p bo'lmagan korxonalarining mavjud bo'lishi va hukmronlik qilishidir. Bu oligopoliyaning eng muhim belgisidir. Qaysi bozorda nisbatan kam sonli ishlab chiqaruvchilar hukmronlik qilsa, shu tarmoq oligopolistik tarmoq hisoblanadi.

Oligopolistik tarmoq bir xil yoki tabaqalashgan mahsulot ishlab chiqarishi mumkin. Ko'pchilik sanoat mahsulotlari: po'lat, mis, alyuminiy, qo'rg'oshin, temir va shu kabilar – fizik mahnodagi mahsulotlar hisoblanadi va oligopoliya sharoitida ishlab chiqariladi. Iste'molchilik tovarlari: avtomobillar, yuvish vositalari, sigaretlar, maishiy elektr buyumlari va shu kabilarni ishlab chiqaruvchi tarmoqlar tabaqalashgan oligopoliya hisoblanadi. Oligopoliya sharoitida korxonalar o'rtasidagi raqobat o'zaro bog'liq bo'ladi. Oligopolistik tarmoqda hech qaysi firma o'zining narx siyosatini mustaqil o'zgartirishga botina olmaydi.

Raqobatni to'rtta shaklining har biri milliy iqtisodiyotda alohida-alohida, yahni sof holda uchramaydi. Iqtisodiyot sohalarini batafsil o'rganish, cheksiz ko'p har xil raqobatli vaziyatlar mavjudligi sharoitida, ikkita bir xil tarmoqni topish qiyinligini ko'rsatadi.

Hozirda turli darajadagi monopolistik tuzilmalar rivojlanib borishi bilan ular o'rtasidagi raqobatning shakllari ham turli ko'rinishlarda namoyon bo'lib bormoqda. Jumladan, turli monopollashuv darajasidagi tuzilmalar o'rtasida mavjud bo'lishiga ko'ra quyidagi raqobat turlarini ajratib ko'rsatish mumkin:

1. monopollashmagan korxonalar o'rtasidagi raqobat;

2. monopoliyalar hamda monopolistik birlashmalarga kirmagan ishlab chiqaruvchilar o'rtasidagi raqobat;
3. turli monopoliyalar o'rtasidagi raqobat;
4. monopolistik birlashmalar o'zining ichidagi raqobat.

O'z miqyosiga ko'ra raqobat ikki turga - tarmoq ichidagi va tarmoqlararo raqobatga bo'linadi.

Tarmoqlar ichidagi raqobat ishlab chiqarish va sotishning qulayroq sharoitiga ega bo'lish, qo'shimcha foyda olish uchun bir tarmoq korxonalari o'rtasida boradi. Har bir tarmoqda texnika bilan ta'minlanish darajasi va mehnat unumdorligi darajasi turlicha bo'lgan korxonalar borligi sababli shu korxonalarda ishlab chiqarilgan tovarlarning individual (alohida) qiymati bir xil bo'lmaydi.

Tarmoq ichidagi raqobat tovarlarning ijtimoiy qiymatini, boshqacha aytganda, bozor qiymatini aniqlaydi va belgilaydi. Bu qiymat, odatda, o'rtacha sharoitda ishlab chiqarilgan va muayyan tarmoq tovarlarining anchagina qismini tashkil etadigan tovarlarning qiymatiga mos keladi.

Tarmoqlar ichidagi raqobat natijasida texnikaviy darajasi va mehnat unumdorligi yuqori bo'lgan korxonalar qo'shimcha foyda oladilar va aksincha, texnika jihatdan nochor korxonalar esa, o'zlarida ishlab chiqarilgan tovar qiymatining bir qismini yo'qotadilar va zarar ko'radilar.

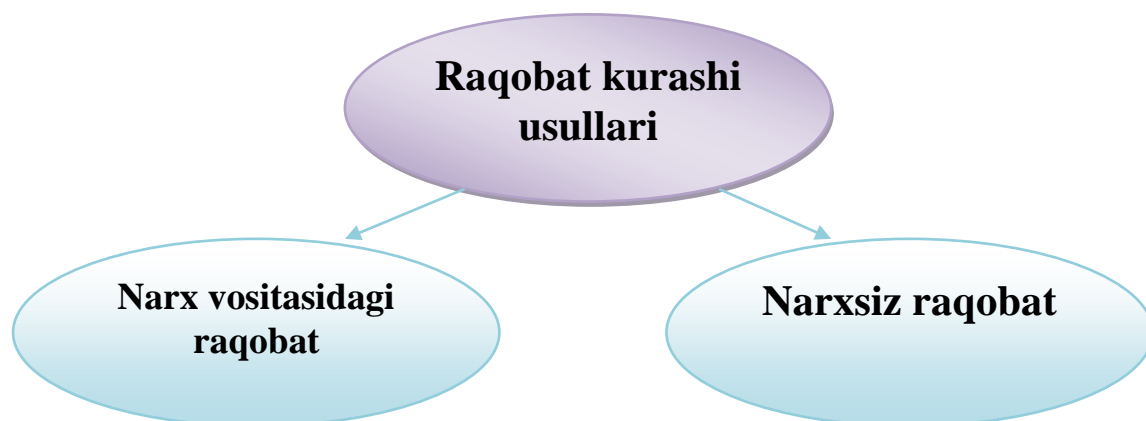
Tarmoqlararo raqobat turli tarmoqlar korxonalari o'rtasida eng yuqori foyda normasi olish uchun olib boriladigan kurashdan iborat. Bunday raqobat foyda normasi kam bo'lgan tarmoqlardan foyda normasi yuqori tarmoqlarga kapitallarning oqib o'tishiga sabab bo'ladi. Yangi kapitallar ko'proq foyda keltiruvchi sohalarga intilib, ishlab chiqarishning kengayishiga, taklif ko'payishiga olib keladi. SHu asosda, narxlar pasaya boshlaydi. SHuningdek, foyda normasi ham pasayadi. Kam foyda keltiruvchi tarmoqlardan kapitalning chiqib ketishi teskari natijaga olib keladi: bu yerda ishlab chiqarish hajmi o'zgaradi, tovarlarga bo'lgan talab ular taklif qilishidan oshib ketadi, buning oqibatida narxlar ko'tariladi, shu bilan birga foyda normasi oshadi. Natijada tarmoqlararo raqobat

ob'ektiv ravishda qandaydir dinamik muvozanatni keltirib chiqaradi. Bu muvozanat kapital qaerga sarflanganligidan qathiy nazar, teng kapital uchun teng foyda olinishiga intilishni ta'minlaydi. Demak, tarmoqlararo raqobat kapital qaysi tarmoqqa kiritilmasin, xuddi shu tarmoq foyda normalarini o'rtacha foyda normasiga «baravarlashtiradi».

SHuningdek, iqtisodiy adabiyotlarda g'irrom va halol raqobatlashuv usullari ham ajratib ko'rsatiladi. Raqobatlashuvning noanhanaviy, jamiyat tomonidan e'tirof etilmagan, ijtimoiy ahloq qoidalari doirasidan chetga chiquvchi, noiqtisodiy (yahni, jismoniy kuch ishlatish, majburlash, raqiblarning obro'siga putur yetkazish va h.k.) usullaridan foydalanish g'irrom raqobat deb yuritiladi. G'irrom raqobat orqali firmalar o'z raqiblarining tarmoqqa kirib kelishini tajovuzkorona va shafqatsiz bartaraf qilishi mumkin. Bank va resurslarni yetkazib beruvchilarni material va kredit berishdan voz kechirish, yetakchi mutaxassislarni og'dirib olish, narxni keskin pasaytirish g'irrom raqobatning oddiy usullaridir.

Halol raqobat – raqobat kurashida jamiyat tomonidan tan olingan, iqtisodiy usullarni qo'llash, o'zining maqsad va manfaatlariga erishishda umumjamiyat manfaatlariga zid keluvchi holatlarni qo'llamaslik kabi qoidalarga asoslanadi.

Raqobat kurashining ikki usuli farqlanadi: narx vositasidagi raqobat va narxsiz raqobat.

1.2.2-rasm.Raqobat kurashi usullari

Narx vositasida raqobatlashuvda kurashning asosiy usuli bo'lib ishlab chiqaruvchilarning o'z tovarlari narxini boshqa ishlab chiqaruvchilarining shunday mahsulotlari narxiga nisbatan pasaytirishi hisoblanadi. Uning asosiy va eng ko'p qo'llaniladigan ko'rinishi – «narxlar jangi» deb ataladiki, bunda yirik ishlab chiqaruvchilar raqiblarini tarmoqdan siqib chiqarish uchun narxni vaqti-vaqti bilan yoki uzoq muddat pasaytirib turadi. Bu usulni qo'llash uchun ishlab chiqaruvchi boshqa raqiblariga qaraganda unumliroq texnologiyani kiritishi, malakaliroq ishchilarni yollashi va ishlab chiqarishni yaxshiroq tashkil qilishi keraq bo'ladi. Faqat shundagina uning tovarining individual qiymati bozor qiymatidan past bo'lib, mazkur tovar narxini tushurish imkoniyatini beradi.

Narx vositasida raqobatlashish usullaridan biri - demping narxlarni qo'llashdir. Bunda milliy ishlab chiqaruvchilar o'zlarining tovarlarini boshqa mamlakatlarga ichki bozordagi narxlardan, ayrim hollarda tannarxidan ham past bo'lgan narxlarda sotadi.

SHu orqali ular ichki bozorda narxlarning barqarorligiga erishish mamlakatdagi ortiqcha mahsulotni yo'qotish, yangi bozorlarga kirib olish va unda o'zlarining iqtisodiy mavqeini mustahkamlashga xaraqat qiladi.

Ayrim hollarda narx yordamida raqobatlashishning belgilangan narxlardan chegirma qilish, asosiy xarid qilingan tovarlarga boshqa tovarlarini qo'shib berish, muayyan hollarda imtiyozli narxlarni belgilash kabi usullaridan ham foydalaniladi.

Hozirgi davrda bozor iqtisodiyoti rivojlangan mamlakatlarda narx yordamida raqobat qilish o'z o'rniga ega emas, chunki ishlab chiqaruvchilardan birining o'z mahsulotiga narxni pasaytirishi uning raqobatchilarining ham shunday xaraqat qilishini taqozo qiladi. Bu bozorda firmalarning mavqeini o'zgartirmaydi, faqat tarmoq bo'yicha foydani kamaytiradi.

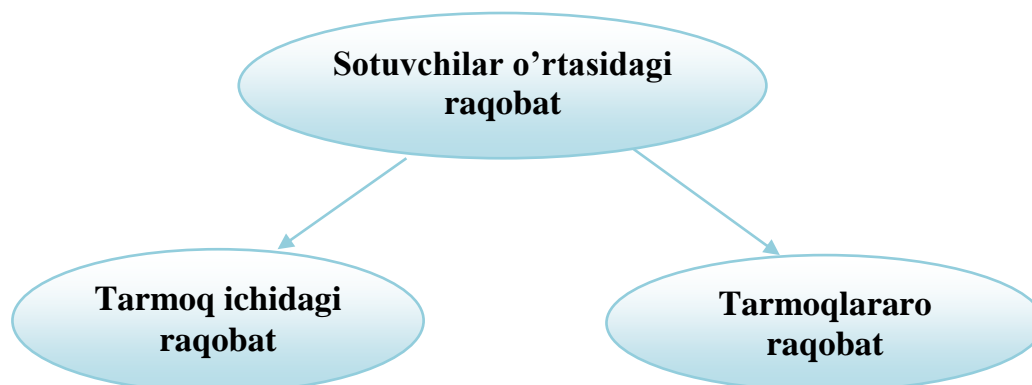
Narxsiz raqobat shu bilan tavsiflanadiki, bunda raqobat kurashining asosiy omili tovarlarning narxi emas, balki uning sifati, servis xizmat ko'rsatish, ishlab chiqaruvchi firmaning obro'-e'tibori hisoblanadi.

Narxsiz raqobat bilan bir vaqtda yashirin narx yordamidagi raqobat ham bo'lishi mumkin. Buning uchun yangi tovarlarning sifati oshishi va iste'mol xususiyatlarining yaxshilanishi ular narxlarining oshishiga qaraganda tez ro'y berishi keraq. Hozirgi davrda bir turdagi mahsulotlarning ko'payishi ularning sotishni rag'batlantiruvchi reklama, tovar belgilari va fabrika muhrlaridan foydalanishni keltirib chiqarmoqda. Iste'molchilik bozorida qo'shimcha xizmat ko'rsatish orqali xaridorlarni o'ziga jalb qilish keng tarqalmoqda.

Narxsiz raqobatning tovar sifatini tabaqalashtirish kabi usuli ham mavjudki, bunda tovarlar bir xildagi ehtiyojni qondirishi va bir turga mansub bo'lishi, lekin turli-tuman iste'mol xossalariga ega bo'lishi mumkin.

Tovarlar talabga nisbatan ortiqcha bo'lgan sharoitda ishlab chiqaruvchilar tovarlarini kreditga sotish usulidan foydalanib raqiblaridan ustun kelishlari mumkin. Bunda dastlab tovar narxining faqat bir qismi to'lanadi, uning qolgan qismi esa shartnomada kelishilgan aniq muddatlarda to'lanadi.

Iqtisodchilar uchun sotuvchilar o'rtasidagi raqobat g'oyat qiziqarlidir. Bozor iqtisodiyoti sharoitida sotuvchilar (tovar ishlab chiqaruvchilar) iste'molchining puli uchun kurashadilar. Sotuvchilar o'rtasidagi raqobat bozor iqtisodiyotida eng ko'p uchraydigan va ko'plab jihatlarni o'z ichiga olgan raqobat shakli hisoblanadi. Sotuvchilar o'rtasidagi raqobatni kengroq miqyosda tushuntirib berish uchun iqtisodchilar uni ikki yirik qismga: tarmoq ichidagi va tarmoqlararo raqobat shakllariga ajratadilar (1.2.3-rasm).

1.2.3-rasm. Sotuvchilar o'rtasidagi raqobat

Fan-texnika taraqqiyoti avj olgan hozirgi sharoitda, texnika va texnologiyaning eng yangi yutuqlari ustidan nazorat qilish uchun kurash raqobatning asosiy usullaridan biriga aylanib bormoqda. Bundan tashqari, ishlab chiqaruvchi korxonalar haridorlarni jalb qilish maqsadida uzoq muddat foydalaniladigan iste'molchilik tovarlariga kafolatli va kafolatdan keyingi xizmat ko'rsatishni amalga oshirmoqdalar. Masalan, kompyuter ishlab chiqaruvchi firma, o'z mahsulotini sotibgina qolmasdan, balki uni o'rnatadi, korxonada xodimlarini ulardan foydalanishga o'rgatadi, kafolatlangan muddatda va undan keyingi davrda ta'mir ishlarini bajaradi, texnikaviy xizmatni amalga oshiradi; mahsulotlari o'lchamlarini buyurtmachi ehtiyojlariga yaqinlashtiradi.

1.2. Korxonalarda yangi turdagi mahsulotlar ishlab chiqarishda raqobatbardoshlik va unga ta'sir etuvchi omillar

Raqobatning amal qilishi mahlum shart-sharoitlar mavjud bo'lishini taqozo qiladi. Bu shart-sharoitlar faqat bozor munosabatlari qaror topgan muhitda bo'lishi mumkin. SHunday ekan, bozor iqtisodiyotini yuzaga keltirish ayni vaqtda raqobatchilik muhitining shakllanishini bildiradi.

Bozor munosabatlari rivojlangan mamlakatlarda raqobatchilik muhiti uzoq davr davomida, o'z-o'zidan, evolyutsion yo'l bilan vujudga kelgan. Bu asta-sekin erkin raqobat muhitini keltirib chiqargan.

Iqtisodiyotda monopollashuv printsiplari kuchayib borishi bilan raqobat cheklanadi, shu sababli raqobatchilik muhitini vujudga keltirishda davlat ham qatnashadi. Bu esa, yuqorida ta'kidlanganidek, davlatning monopoliyalarga qarshi siyosatida o'z aksini topadi. Har bir mamlakatdagi aniq vaziyat, yahni iqtisodiyotning monopollashuv darajasi uning miqyosi va tavsifiga qarab, bu siyosat erkin raqobat muhitini yangidan yaratish, uni saqlab qolish, zarur bo'lganda qaytadan tiklash, raqobat usullarini qaror toptirish kabilarga qaratiladi.

Mahmuriy-buyruqbozlik iqtisodiyotidan bozor iqtisodiyotiga o'tayotgan mamlakatlarda, shu jumladan, bizning respublikada sog'lom raqobatga shart-sharoit hozirlash, iqtisodiy sub'ektlar mustaqilligini kengaytirish orqali ularni raqobatchilikka jalb qilish iqtisodiy islohotlarni amalga oshirishga qaratilgan chora-tadbirlarning muhim jihatlari hisoblanadi. Zero, Prezidentimiz ta'kidlaganidek, bugungi kunda «... kuchli talab va raqobat iqtisodiy islohotlarni yanada chuqurlashtirishni ob'ektiv shart qilib qo'ymoqda. Bu borada ham juda ko'p yechilmagan muammolar bor. Yahni, eski mahmuriy-taqsimot tizimi qoliplaridan butunlay voz kechish, davlatning iqtisodiyotga aralashuvini yanada cheklash, erkin tadbirkorlik faoliyati uchun amaliy kafolatlarni ta'minlash, iqtisodiyot va biznesni barqaror rivojlantirish, to'laqonli bozor infratuzilmasini shakllantirish yo'lidagi mavjud g'ov-to'siqlarni bartaraf etishimiz zarur»⁵.

Bugungi kunda O'zbekistonda ham uyushmalar, kontsernlar, korporatsiyalar, kompaniyalar shaklidagi monopoliyalari saqlanib qolgan bo'lib, ular ko'pincha tarmoq vazirliklari mavqe va vazifalariga ega bo'ladilar. Mahsulot va xom ashyolarning alohida turlarini limit va fond ko'rinishida taqsimlashning eskicha tizimi, shuningdek, biznesni amalga oshirish uchun ruxsat, litsenziya, sertifikatlar berish, kelishish kabi mavjud mahmuriy to'siqlar monopolistik tendentsiyalarga ko'proq imkon yaratadi.

SHunga ko'ra, O'zbekistonda samarali raqobat muhitini yaratish uchun quyidagilar bo'yicha chora-tadbirlarning amalga oshirilishi taqozo etiladi:

- a) iqtisodiyotda davlat monopolizmining har qanday namoyon bo'lishini maksimal darajada bartaraf etish;
- b) bozor sharoitida vujudga kelayotgan monopoliyalarning bozordagi o'z ustunlik mavqelarini suiste'mol qilish imkoniyatlarining oldini olish.

Raqobat mahsulot ishlab chiqaruvchilar va xizmatlar ko'rsatuvchi korxonalar, firma, muassasalar va boshqa iqtisodiyot sub'ektlarining qulayroq ishlab chiqarish va sotish sharoitlari uchun olib boriladigan kurash bo'lib bu yerdagi asosiy maqsad

---

⁵ Karimov I.A. Bizning bosh maqsadimiz – jamiyatni demokratlashtirish va yangilash, mamlakatni modernizatsiya va isloh etishdir. T.: «O'zbekiston», 2005, 76-77-b.

iste'molchining xoxishlarini optimal darajada qondirish orqali bozordagi mavqeini saqlab qolish va ko'zlagan foydaga erishishdir. Raqobat nafaqat iste'molchining nufuzi yuqori bo'lishini ta'minlaydi balki uning munosabatlari va u bergan bahoni firma kelajagi va taqdirini xal qiluvchi omil darajasiga olib chiqadi.

O'zbekistonda raqobatchilik muhitini vujudga keltirishning asosiy yo'li, bu raqobatni inkor qiluvchi davlat monopoliyasidan nodavlat, turli xo'jalik shakllarining mavjudligiga asoslangan va iloji boricha erkin raqobatni taqozo etuvchi bozor tizimiga o'tishdir. Bu yerda raqobatchilik munosabatlarini shakllantirish, avvalo, mustaqil erkin tovar ishlab chiqaruvchilarning paydo bo'lishini taqozo qiladi, chunki raqobatning asosiy sharti alohidalashgan, mulkiy mashuliyat asosida o'z manfaatiga ega bo'lgan va tadbirkorlik tahlikasini zimmasiga oluvchi erkin xo'jalik sub'ektlarining mavjudligi, ularning bozor orqali aloqa qilishidir.

SHu maqsadda O'zbekistonda «Monopol faoliyatni cheklash to'g'risida»gi qonun (1992 yil, avgust) kuchga kiritildi hamda uning asosida raqobatchilikni rivojlantirishga qaratilgan bir turkum mehyoriy hujjatlar ishlab chiqildi. Mazkur qonunga ko'ra, bozorda ataylab taqchillik hosil qilish, narxlarni monopollashtirish, raqobatchilarning bozorga kirib borishiga to'sqinlik qilish, raqobatning g'irrom usullarini qo'llash man etiladi. Qonunni buzuvchilar raqibiga yetkazgan zararni qoplashlari, jarima to'lashlari, g'irromlik bilan olgan foydadan mahrum etilishlari shart.

Iqtisodiyot va monopoliyaga qarshi amaliyot sohasidagi ahamiyatli o'zgarishlar tegishli qonunchilik bazasini yanada takomillashtirishni taqozo etdi. SHunga ko'ra, O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi tomonidan 1996 yil 27 dekabrda «Tovar bozorlarida monopolistik faoliyatni cheklash va raqobat to'g'risida»gi yangi qonun qabul qilindi. Ushbu qonun monopolistik faoliyat va g'irrom raqobatning oldini olish, uni cheklash, to'xtatishning tashkiliy va huquqiy asoslari belgilab berib, respublikaning tovar bozorlarida raqobat munosabatlarini shakllantirish va samarali amal qilishga qaratilgan.

SHuningdek, qonunda asosan ikkita muhim yo'nalish, yahni birinchidan, monopoliyaga qarshi taribga solishning printsiptial yangi ko'rinishi bo'lib, u mavjud va saqlanib qolgan monopolistlar tomonidan bozorda hukmronlik mavqeini suiste'mol qilishning oldini olish va unga barham berishni ko'zda tutsa, ikkinchidan, eng asosiy muhim masalalardan bo'lib hisoblangan monopoliyadan chiqarish va sog'lom raqobat muhitini shakllantirish ekanligi belgilab qo'yilgan.

Monopoliyaga qarshi faol choralarni amalga oshirish uchun 1992 yilda O'zbekistonda monopoliyaga qarshi organ Moliya vazirligining Monopoliyaga qarshi va narx siyosati bosh boshqarmasi sifatida tashkil etildi. Boshqarmaga ro'yxatga kiritilgan monopoliya mavqeidagi korxonalar mahsuloti bo'yicha narxlarni va rentabillikni tartibga solib turish huquqi berildi. 1996 yilda ushbu boshqarma negizida Moliya vazirligi huzuridagi Monopoliyadan chiqarish va raqobatni rivojlantirish qo'mitasi tashkil qilindi. 2000 yilda Respublika Prezidentining «O'zbekiston Respublikasi Monopoliyadan chiqarish va raqobatni rivojlantirish davlat qo'mitasini tashkil etish to'g'risida»gi Farmoniga asosan monopoliyaga qarshi organ Moliya vazirligi tarkibidan chiqarildi va mustaqil davlat qo'mitasiga aylantirildi. Keyinchalik mazkur qo'mitaning faoliyatini yanada takomillashtirish va samaradorligini oshirish maqsadida O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2005 yil 30 apreldagi Farmoniga binoan u Monopoliyadan chiqarish, raqobatni va tadbirkorlikni qo'llab-quvvatlash davlat qo'mitasiga aylantirildi.⁶

Respublikada monopol mavqeiga ega bo'lgan korxonalarni Davlat reestriga kiritish uchun mezonlar belgilashda jahon tajribasi hamda o'tish davrining o'ziga xos jihatlari hisobga olinadi.

Hozirgi davrda Respublikada agar korxonalar ishlab chiqargan muayyan mahsulotlar bozordagi shu turdagi mahsulotning 35% dan ortiq bo'lsa, bu korxonalar

---

⁶ O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Farmoni. O'zbekiston Respublikasi Monopoliyadan chiqarish, raqobat va tadbirkorlikni qo'llab-quvvatlash davlat qo'mitasini tashkil etish to'g'risida. 2005 yil 30 aprel.

monopolistik korxonalar sifatida Davlat reestriga kiritiladi. Oziq-ovqat tovarlari guruhi uchun bunday mezon darajasi 20% deb belgilangan.

Respublikada monopoliyalarning ro'yxatiga kirgan korxonalar (tarmoq) larning bozordagi mavqeini tartibga solishda davlat bir qator usullardan foydalanadi. Bu usullardan ikkitasini ajratib ko'rsatish lozim:

1. Monopol mavqeidagi korxonalar mahsulotlariga narxlarning eng yuqori darajasini yoki rentabellikning chegarasini belgilab qo'yish.

2. O'z monopol mavqeini suiiste'mol qilgan monopolistik birlashmalarni bo'lib tashlash yoki maydalashtirish. Bu usul Vazirlar Mahkamasining (1994 yil 18 iyuldagi 366-sonli) qarori bilan tasdiqlangan «Ob'ektlarning xo'jalik yurituvchi jamiyatlar va shirkatlar tarkibidan chiqish tartibi to'g'risidagi Nizom» asosida amalga oshiriladi. O'zbekiston Respublikasining «Iste'molchilarning huquqlarini himoya qilish to'g'risida» (1996 yil, aprel) qonuni asosida g'irrom raqobatga, shu jumladan Respublika bozorlariga belgilangan talablarga javob bermaydigan tovarlarni chiqarishga yo'l qo'ymaydigan mexanizmni yaratishga ham alohida e'tibor beriladi.

Tabiiy monopoliyalarni davlat yo'li bilan tartibga solish ular mahsulot (xizmat)lariga narxlar va tariflar darajasini, shuningdek taklif etiladigan tovarlar va xizmatlar turiga doir asosiy ko'rsatkichlarni belgilashni o'z ichiga oladi.

Respublikada raqobatchilik muhitini vujudga keltirishda amalga oshirilayotgan barcha ishlar bozor iqtisodiyotini tarkib toptirishga xizmat qiladi.

Xo'jalik sub'ektlarining raqobatbardoshligi bugungi kunda o'ta muhim nazariy va amaliy masala bo'lib harajatlarni kamaytirish, sifatni oshirish, assortimentni doimo yangilab turish, bozorda o'z mavqehyini saqlashga intilish, iste'molchini yaxshi bilish va xoxish istaklarini o'z vaqtida anglab olishni taqozo etadi. Raqobatbardoshlikning garovi sifatida intellektual mulk mavjudligi, unga bo'lgan munosabat, uni ximoya qilish va undan foydalanishga bog'liqdir. Yangiliklardan xabardor bo'lish, ularni o'z vaqtida joriy qilish imkoniyatlari aynan yuqori malakaga ega bo'lgan mutaxassislar va olimlar tomonidan amalga

oshiriladi. Intelektual salohiyat orqali firma yangi raqobatbardosh mahsulot yaratish imkoniyatiga ega bo'ladi.

Bugungi kunda eng avvalo mahsulot yoki xizmatni yaratuvchisi va taqdim etuvchisi to'yingan bozor sharoitida harajatlarga, narx-navoga va sifatga alohida e'tiborini qaratishga majbur. Beshavqat va odil bozor xamma narsani o'z joyiga qo'yib saralash vazifasini bajaraveradi. Bozordagi raqobat kuchayishi marketing faoliyatida sifat va raqobatbardoshlik muammosini samarali hal etishga ko'maklashadi, ular esa o'z navbatida uning imkoniyatlariga ijobiy yoki salbiy ta'sir qo'rsatadilar.

Tovarning raqobatbardoshligi – tijorat muvofaqiyatining garovidir. Uning mahnosi eng avvalo tovarni bozor sharoitlariga mos kelishi, iste'molchilarning mahsulotning nafaqat sifati, texnik xususiyatlari, iqtisodiy, estetik taraflari, balki tijorat taraflariga – narxiga, taqdim etish vaqtiga, sotish kanallari, servis va reklamasi xamda iste'molchi mahsulotni olganidan keyingi davrdagi qoniqish darajasi va qo'shimcha sarf- harajatlarda namoyon bo'ladi.

Raqobatbardoshlik aynan tovarning boshqa turdosh tovarlar bilan solishtirilganda iste'mol va qiymat xususiyatlarining kompleks xususiyatlari bo'lib bozordagi muvofaqiyatni ifodalaydi va bu yerda aynan ushbu tovarni boshqalardan ustunligini yoki ulardan qolishmasligini ifodalaydi. Tovar va xizmatlar albatta bizga ularni taqdim etuvchilar va tayyorlaganlar xaqida mahlumot olish imkonini beradilar va shular tufayli iste'molchilar korxonalar, tashkilotlar, firmalar va ular joylashgan mamlakat va shaharlar xaqida bilib oladilar.

Bozorga taqdim etilgan har qanday mahsulot haridorlar chig'irig'idan o'tadi. Har bir haridor o'ziga sifati va narxi bo'yicha eng mahqul mahsulotni sotib oladi. Ko'pchilik esa odatda tovarlarning sarasiga qiziqadi va imkon qadar ularni sotib oladi. Haridor e'tibor va xurmati ishonchiga kirgan tovar raqobat bozorida o'z munosib o'rniga ega bo'lishi tabiiy. Demak mahsulotning raqobatbardoshligi faqat boshqa mahsulotlar bilan solishtirish orqali aniqlanishi mumkin.

Raqobatbardoshlik nisbiy tushuncha bo'lib aniq bozor sharoitida va aniq sotish vaqt doirasida namoyon bo'ladi. Haridorlar xilma xilligi esa mahsulot va baho berishning ko'p qirrali bo'lishiga sabab bo'ladi. Bu yerda iste'molchining aniq manfaatlari va imkoniyatlari hisobga olinishi muhimdir.

Mahsulot raqobatbardoshligini aniqlashda mahsulotning texnik darajasi va sifat darajasiga e'tibor qaratadilar. Mahsulot sifatini aniqlash uchun yuqori sifatli shu toifadagi boshqa mahsulotga barcha parametrlari bo'yicha solishtirib ko'rish zarur. Mahsulotni tayyorlash paytida mahlum bir tartib qoidaga texnologiyaga rioya etilib unga maksimal darajada erishishga harakat qilinadi. Uning estetik - ergonomik (iste'molchiga har taraflama qulay bo'lishi) xususiyatlari, xavfsizligi aloxida e'tibor markazida bo'ladi. Iste'molchi tomonidan baholanishi raqobatbardoshlik texnik xususiyatlarda o'z aksini namoyon etmaydi.

Bugungi kunda tadbirkor shiddatli raqobat sharoitida asosiy e'tiborni hamkorlikga qaratmog'i lozim. Iste'molchini xoxish istaklarini bilish qanchalik muhim bo'lsa raqiblarni bilish va ular bilan hamkorlik yo'llarini izlab topish muvaffaqiyat garovidir.

II-BOB. “Popdonmahsulotlari” ochiq turdagi aktsiyadorlik jamiyatida raqobatbardosh mahsulotlar ishlab chiqarish holati tahlili

2.1-§. “Popdonmahsulotlari” AJ ning moliya-xo’jalik faoliyati va asosiy iqtisodiy ko’rsatkichlari tahlili

Bozor iqtisodiyoti sharoitida iqtisodiy faoliyatning markazi butun iqtisodiyotning asosiy bo’g’ini bo’lgan korxonalariga qaratilmoqda. Xuddi shu bo’g’inda jamiyat uchun zarur bo’lgan mahsulotlar ishlab chiqarishda va turli xildagi zaruriy xizmatlar bajariladi.

Shunday korxonalardan biri bo’lgan. Namangan viloyatining don mahsulotlariga bo’lgan ehtiyojini qondirishida «Popdonmahsulotlari» ochiq turdagi aktsiyadorlik jamiyatining xissasi kattadir.

Jamiyatning asosiy vazifasi don etishtiruvchi xo’jaliklardan donni qabul qilish ularni qayta ishlash va xalq xo’jaligini un, omuxta em, non va boshqa mahsulotlarga bo’lgan ehtiyojlarini qondirishdan iboratdir.

Korxonaning tashkil qilish tarixiga nazar tashlasak korxonada 1982 yilda o’zining faoliyatini boshlagan. U avval 1982 yilgacha don mahsulotlarini qabul qilish va tarqatish bilan shug’ullangan. 1980 yildan boshlab un ishlab chiqarish tegirmoni sexi qurilishi boshlanib 1982 yilda iyun oyida ishga tushirilgan.

Xozirgi kunga kelib korxonada aholini un va un mahsulotlari bilan ta’minlash maqsadida bir kunlik ishlab chiqarish xajmi o’rtacha 100 tonna bug’doyni qayta ishlab, 1-2 navli un hamda omuxta em ishlab chiqarish quvvatiga ega bo’lgan.

Un ishlab chiqarish sexida smenali ish vaqti joriy etilgan bo’lib, 4 ta brigada navbati bilan ishlaydi.

1981-1983 yillar yanvar oyida omuxta em ishlab chiqarish sexi qurilib bir kunda 50 tonna mahsulot ishlab chiqara boshlagan.

1984 yilda don saqlash bo’limi elevator qurib bitkazib, 12 ming tonna don saqlashnadigan metal sig’imlar o’rnatilib, ishga tushirilgan.

1969 yilda jamiyatda qop ta'mirlash sexi tashkil etilib, 11 dona tikuv mashinalari o'rnatilgan. Hozirgi kunda qoplarni sifatli ta'minlab, tegirmon sexiga etkazib berilmoqda.

1991 yil yanvar oyidan O'zbekiston Donmahsulotlari Vazirligining buyrug'i bilan tegirmon sexida 75 foizi 1-2novli un ishlab chiqarish o'rniga 82 foizli «O'zbekiston» navli bug'doy uni ishlab chiqarish yo'lga qo'yildi. 2003 yildan esa «O'zbekiston» Navli un urniga 1-2 navli un ishlab chiqarishga o'tildi. Shu yili tegirmon qaytadan ta'mirlanib boshlan rekonstruktsiya qilindi. 1 sutkali un ishlab chiqarish quvvati 100 tonna ishlovchilarning soni 260 kishi bo'lib, shundan asosiy faoliyatda ishchi kuchi 215 kishini tashkil qiladi.

Shundan:

Xizmatchilar	46
Tegirmon sexida	44
Elevator sexida	9
Yukchilar	22
Mexanika	10
Nurchilar	8
Soqchilar	23
Omuxta em	11
Xalqabot don qabul qilish punkti	10
Chust don qabul qilish filliali	33
Boshqalar	44

1995 yilda Jamiyatga qarashli don qabul qilish punkti Xalkabodda tashkil etilgan. 1999 yilda Pop shahrida bir kecha kunduzda 26 tonna mahsulotlari ishlab chiqarish quvvatiga ega bo'lgan non sexi qurilishi boshlanib, 2000 yil foydalanigga topshirilgan.

Umuman olganda «Popdonmahsulotlari» kombinati 1995 yilning 25 martida Namangan viloyati Davlat mulkini va quvvatlash boshqarmasining № 36G`0850 buyrug'i bilan davlat negizida tashkil etilgan ochiq turdagi xisadorlik jamiyatiga

aylantirilgan. Hozirgi kunda «Popdonmahsulotlari» aktsiyadorlik jamiyatining ustov fondi 99.074.000 so'mlik 99074 dona aktsiyalardan iborat:

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2008 yil 18 noyabrdagi PF-4053 sonli farmoni, Vazirlar Mahkamasining 2009 yil 17 dekabrdagi 316-sonli qaroriga muvofiq, jamiyat ustav fondining 400 ming AQSh dollari to'g'risidagi farmonini bajarib, aksiyalar ulushi 2.1.1-jadvalda keltirilganidek taqsimlandi.

2.1.1-jadval.

«Popdonmahsulotlari» aktsiyadorlik jamiyatining aksiyalar ulushi haqida ma'lumot

Ulushi	Foiz	Soni	Summasi
“O'zdonmahsulot” aktsiyadorlik jamiyati	52,79%	343130 dona	343130 ming so'm
Mulk qo'mitasi	40,3%	260220 dona	260220 ming so'm
Jamoa ulushi va boshqalar	7,18%	46501 dona	46501 ming so'm
Imtiyozli aksiyalar	0,0%	149 dona	149 ming so'm
Jami	100%	650000 dona	650000 ming so'm

Manba: «Popdonmahsulotlari» aktsiyadorlik jamiyatining ma'lumotlari asosida muallif ishlanmasi

Hozirgi vaqtda jamiyatning aksiyalar ulushi jadvalda keltirilgan ma'lumotlari asosidadir. Jamiyat asosan Pop va Chust tumanidagi dehqon va fermer xo'jaliklaridan don qabul qilib olib, tayyorlanib qayta ishlab ikki turdagi birinchi va ikkinchi navli un va omuxta yem ishlab chiqaradi.

Jamiyatda ishlab chiqarish bosqichlari quyidagicha amalga oshiriladi:

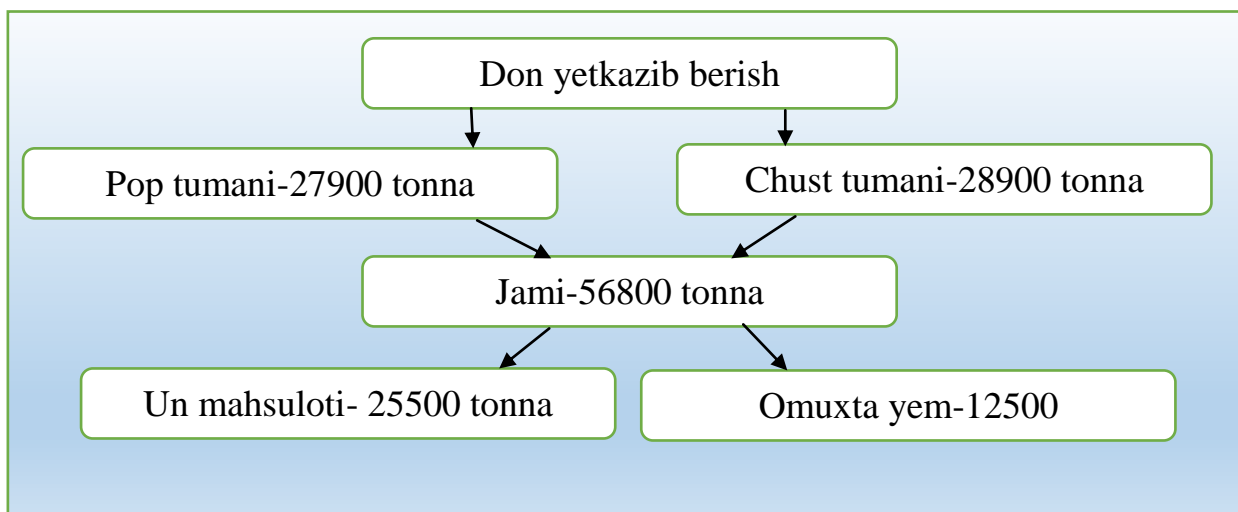
- donni qayta ishlash uchun tegirmon sexiga tortib berilib qayta ishlab un, kepak mahsuloti chiqariladi;
- tayyor mahsulot omboriga qoplab o'tkaziladi.
- kepak omuxta em sexiga tarozi orqali tortilib o'tkaziladi.
- omuxta em sexi kepak, don chiqindilari va boshqa xom ashyolar qo'shib, yanchib omuxta em ishlab chiqiladi.

- omuxta em korporatsiya tomonidan berilgan retseptlar asosida ishlab chiqariladi.

- non sexiga yuqori tashkilotdan ajratilgan taqsimotga asosan un mahsuloti beriladi va non mahsuloti ishlab chiqariladi.

- ombordagi mahsulotlar iste'molchilarga birlashmadan berilgan buyruqlarga asosan tarqatiladi.

Jamiyat asosan Pop va Chust numanlaridagi shirkat, fermer hamda boshqa xo'jaliklardan don qabul qilib tayyorlab, qayta ishlab ikki turdagi oliy va birinchi navli un hamda omuxta yem, non mahsulotlari ishlab chiqaradi.

Manba: Muallif ishlanmasi

2.1.2-rasm. Don qabul qilish va mahsulot ishlab chiqarish

Jamiyatning tegirmon sexi bir sutkada 90 tonna bir yilda esa 27000 tonna un, omuxta yem bir sutkada 50 tonna bir yilda 15000 tonna, non mahsuloti sutkada 3 tonna bir yilda 720 tonna, jamiyatda sig'imi 12500 tonna don saqlovchi temir sig'im mavjud. Jamiyatning iqtisodiy holatiga nazar tashlaydigan bo'lsak u 2.1.3-jadvalda keltirilgan qiymatlarga ega ekanligini ko'rishimiz mumkin.

2.1.3-jadval

Jamiyatning 2014 yil 1 yanvarga nisbatan iqtisodiy holati

T/r	Ko'rsatkichlar	O'lcov birligi	Qiymati
1	Aylanma mablag'lari	Ming so'm	3391935
2	Debitorlik qarzlari	Ming so'm	5444851
3	Kreditorlik qarzlari	Ming so'm	7880954
4	Korxonada sof foydasi	Ming so'm	45228
5	Rentabellik	%	0,5

Manba: «Popdonmahsulotlari» aksiyadorlik jamiyatining ma'lumotlari asosida muallif ishlanmasi

Korxonaning moliyaviy holatini tahlil qiladigan bo'lsak korxonaning 2014 yil oxiriga qadar aylanma mablag'lari hajmi 3 mlrd. 391 mln. 935 ming so'mni, debitorlik qarzlari-5 mlrd. 444 mln. 851 ming so'm, kreditorlik qarzlari-7 mlrd. 880 mln. 954 ming so'mni tashkil etib, korxonada sof foydasi 45 mln. 228 ming so'mga teng bo'ldi va korxonaning rentabellik darajasi 0,5 foizni tashkil etdi.

Ushbu ma'lumotlardan kelib chiqqan holda «Popdonmahsulotlari» aksiyadorlik jamiyatining uch yil mobaynida korxonaning moliyaviy natijalarini quyidagi 2.1.4-jadvaldan ko'rish mumkin.

2.1.4-jadval

«Popdonmahsulotlari» aksiyadorlik jamiyatining moliyaviy iqtisodiy natijalari (ming so'm)

№	Ko'rsatkichlar	2012 yil	2013 yil	2014 yil	2014 yilning 2012 yilga nisbatan o'zgarishi (-, +)
1	Mahsulot sotishdan sof tushum	24580222	27860453	31537231	6957009
2	Sotilgan mahsulot tannarxi	21505425	24824312	28635125	7129700
3	Mahsulot sotishning yalpi foizi	2474797	2576346	2902106	427309
4	Davr xarajatlari	2085890	2157832	2294032	208142
5	Asosiy faoliyatning boshqa daromadlari	119460	128569	147027	27567
6	Dividendlar mablag'lari	2925	3056	3209	284
7	Umumxo'jalik faoliyati foydasi	68239	89785	124380	56141
8	Daromad solig'i to'langunga qadar foyda	68239	89785	124380	56141
9	Daromad (foyda) solig'i	12442	29591	32401	19957
10	Foydadan boshqa soliq	4464	3576	7358	2829
11	Hisobot davrining sof foydasi (8-9-10)	51333	56618	84621	33288

Manba: «Popdonmahsulotlari» aksiyadorlik jamiyatining ma'lumotlari asosida muallif ishlanmasi

Yuqoridagi jadvaldan ko'rinib turibdiki korxonada mahsulot sotishdan tushadiga sof tushum yiliga ortib borgan. Bu o'z navbatida mahsulot sotishning yalpi foydasining ham ortib borishiga olib kelgan. 2014 yil 2012 yilga nisbatan mahsulot sotishdan sof tushum 6 mlrd. 957 mln. 9 ming so'mga ortgan bo'lib, bu o'z navbatida mahsulot narxining yildan yil ortib borishi bilan bog'lash mumkin. Korxonada mahsulot sotishning yalpi foydasi 2014 yilda 2012 yilga nisbatan 427 mln. 309 ming so'm ortgan. Bulardan tashqarii korxonaning umumxo'jalik faoliyati foydasi ham 2012 yilda 68239 ming so'mni tashkil etgan bo'lsa 2014 yilga kelib esa 124380 ming so'm bo'lgan ya'ni, 56141 ming so'mga ko'payishga erishilgan. Bular daromad solig'i ham o'z ta'sirini ko'rsatgan. Respublikamiz soliq xazinasiga 2012 yil korxonada 12442 ming so'm daromad (foyda) solig'i to'lagan. 2013 yilda 29591 ming so'm, 2014 yilda 32401 ming so'm daromad (foyda) solig'i to'lagan. Korxonaning hisobot davrining sof foydasi 2012 yil 51333 ming so'mni, 2014 yilda esa 84621 ming so'mni tashkil etgan.

Korxonada ishlab chiqarish xajmini ko'radigan bo'lsak korxonada yilga mahsulotni assortimentini ko'paytirib ko'proq mahsulot ishlab chiqarishni o'z oldiga maqsad qilib kelmoqda. Korxonada mahsulot ishlab chiqarishni ko'radigan bo'lsak u natija ko'rinishida quyidagi jadvalda keltirilgan.

2.1.5-jadval

Korxonada ishlab chiqariladigan mahsulot hajmining o'zgarishi

(tonna hisobidan)

№	Ko'rsatkichlar	2012 yil	2013 yil	2014 yil	2014 yilning 2012 yilga nisbatan o'zgarishi (-, +)
1	Un jami	25041	24953	25050	9
2	Omuxta yem	11790	11800	12000	210
3	Non	541	657	692	151

Manba: «Popdonmahsulotlari» aksiyadorlik jamiyatining ma'lumotlari asosida muallif ishlanmasi

2.1.5-jadval ma'lumotlaridan ko'rinadiki, korxonaning mahsulot ishlab chiqarish xajmi yildan yilga ortib borganligini ko'rish mumkin. 2012 yil «Popdonmahsulotlari» aksiyadorlik jamiyatida 25041 tonna 1-2 navli un ishlab

chiqarilgan bo'lsa, 2014 yil 25050 tonna 1-2 navli un ishlab chiqarildi. 2013 yilda esa bu ko'rsatkich 24953 tonnani tashkil etgan. Bunga sabab aholi sonini ortib borishi hamda unga bo'lgan talabning oshishi bilan ham bog'liqdir. Aholi soni qancha ko'p bo'lsa un mahsulotlari ham o'z navbatida shunga yarasha ko'payishi lozim.

Korxonaning ikkinchi omuxta yem ishlab chiqarish bo'limida ham 2012 yil 11790 tonna, 2013 yil 11800 tonna, 2014 yil 12000 tonna omuxta yem ishlab chiqarilib turli xo'jalik va kichik biznes sub'ektlariga sotilgan. Korxonada faoliyatini rivojlantirish bo'yicha mahsulotlarni diversifikatsiyalash asosida non va non mahsulotlari ishlab chiqarishni yo'lga qo'yilgan bo'lib, 2014 yilda 2012 yilga nisbatan 151 tonna ortib, 692 tonnaga yetdi. Ushbu ishlab chiqarilgan mahsulotlarning amaldagi narxlardagi ifodasini quyidagi 2.1.6-jadvalda ko'rish mumkin.

2.1.6 -jadval

Korxonada ishlab chiqariladigan mahsulot hajmi

(ming so'm hisobida)

№	Ko'rsatkichlar	2012 yil	2013 yil	2014 yil	2014 yilning 2012 yilga nisbatan o'zgarishi (-, +)
1	Solishtirma narhlarda	19760169	20895915	22391010	2630841
2	Amaldagi narhlarda	19770185	21555956	22500821	2730636
3	Iste'mol mollari	19629990	21991513	23831397	4201407

Manba: «Popdonmahsulotlari» aksiyadorlik jamiyatining ma'lumotlari asosida muallif ishlanmasi

Jadval ma'kumotlaridan ko'rinadiki, korxonaning ishlab chiqargan mahsulot hajmi qiymati ko'rsatkichlarda yildan yilga ortib borgan. Korxonada ishlab chiqarishining solishtirma narxlardagi qiymati 2012 yilda 19 mlrd. 760 mln. 169 ming so'mlik mahsulot ishlab chiqargan bo'lsa 2014 yilga kelib 2 mlrd. 630 mln. 841 ming so'm ko'p, ya'ni 22 mlrd. 391 mln. 10 ming so'mlik mahsulot ishlab chiqargan. Bu o'sish o'z o'zidan bo'lmagan albatta: 2012 yil korxonada 19 mlrd. 629

mln. 990 ming so'mlik iste'mol mollari chiqargan bo'lsa 2014 yilda bu ko'rsatkich 23 mlrd. 831 mln. 397 ming so'mga yetgan.

Albatta bunday ijobiy natijalarga erishishda korxonada inson resurslaridan unumli foydalanganlik darajasini yuqoriligi bilan bir qatorda ishchilarni bor texnika va texnologiyalardan samarali foydalanishda deb qarash maqsadga muvofiqdir. Bundan tashqari «Popdonmahsulotlari» aksiyadorlik jamiyatida ishchi va xizmatchilarni ham o'z vaqtida rag'batlantirilib turiladi jumladan, korxonada kishi salomatligiga zarar keltiruvchi sharoitda ishlovchilarga qo'shimcha ish zahilari va korxonada bepul oziq ovqat beriladi.

Shuningdek, aksiyadorlik jamiyati faoliyati samaradorligini oshirish uchun xarajatlarni kamaytirish maqsadida ko'plab yangiliklarni joriy etilgan. Barcha harajatlar-yonilg'i, elektr energiya, gaz, suv resurslarini belgilangan me'yoriy xyjlatlar asosida ishlab chiqarish sexlarida o'lchagich asbob-uskunalar o'rnatilgan bo'lib, korxonada shu orqali faoliyat yurttadi.

2.1.7 -jadval

«Popdonmahsulotlari» aksiyadorlik jamiyatida 2012-2014 yillarda foydalanilgan energetika hajmi

№	Ko'rsatkichlar	O'lchov birligi	2012 yil	2013 yil	2014 yil	2014 yilning 2012 yilga nisbatan o'zgarishi (-, +)
1	Elektr energiya	Ming/kVt	2972	2042	1673	-1299
2	Tabiiy gaz	Ming/kub	21,4	22,3	17,3	-4,1
3	Ichimlik suvi	Ming/kub	19,8	18,7	17,7	-2,1
4	Yonilg'i	Ming/litr	34,0	16,0	9,8	-24,2

Manba: «Popdonmahsulotlari» aksiyadorlik jamiyatining ma'lumotlari asosida muallif ishlanmasi

Jadval ma'lumotlaridan ko'rish mumkinki, korxonada energiyalardan tejamkorlik bilan foydalanilgan. Jumladan, 2014 yilda 2012 yilga nisbatan 1 mln. 299 ming/kVt kamaytirilishga erishilib, 1 mln. 673 ming/kVt sarflandi. Xuddi shu kabi 2014 yilda boshqa tabiiy gaz - 17,3 ming/kub, ichimlik suvi - 17,7 ming/kub va yonilg'i - 9,8 ming/litr sarflandi. Bu avvalambor, mahsulot tannarhini

kamaytirish va mahsulot hajmini oshirish imkoniyatini yaratdi. Korxonaning asosiy vositalarini tahlil qiladigan bo'lsak «Asosiy vositalar harakati to'g'risidagi xisobot» (3 sonli shakl) ga asoslanib, korxonaning asosiy vositalar xarakatini ko'rishimiz mumkin.

2.1.8-jadval

«Popdonmahsulotlari» aksiyadorlik jamiyatining asosiy vositalar xarakati

(ming so'm)

№	Ko'rsatkichlar	2012 yil	2013 yil	2014 yil	2014 yilning 2012 yilga nisbatan o'zgarishi (-, +)
1	Boshlang'ich qiymati	3782183	4399647	5885652	2103469
2	Eskirish summasi	467201	607070	692972	225771
3	Qoldiq qiymati	3314982	3792577	5192680	1877698

Manba: «Popdonmahsulotlari» aksiyadorlik jamiyatining ma'lumotlari asosida muallif ishlanmasi

Korxonaning asosiy vositalar xolatini ko'rib chiqadigan bo'lsak 2012 yil 3 mlrd. 782 mln. 183 ming so'mlik jami asosiy vosita bo'lgan bo'lsa, 2013 yil 4 mlrd. 399 mln. 647 ming so'm 2014 yilda esa 5 mlrd. 885 mln. 652 ming so'm bo'lgan. 2014 yilda 2012 yilga nisbatan 2 mlrd. 103 mln. 469 ming so'm ko'p ko'rsatkichga erishilgan. Bunga sabab komissiya tomonidan asosiy vositalarning qayta baholanganligida vositalarning narxlari oshganligidir. Asosiy vositalarning eskirishi ya'ni amortizatsiya so'mmasi 2014 yilda 692 mln. 972 ming so'm bo'lib, bu ko'rsatkich 2012 yilga nisbatan 225 mln. 771 ming so'mga oshgan.

Bizga ma'lumki har qanday korxonada ishlab kelinayotgan asosiy vositalar uchun ham amortizatsiya ajratmalari ajratiladi. Bino va inshootlar, qurilishlar uchun bularning qiymatini 5%ini, asbob uskuna, mashina jixozlar, yengil avtomobil, mebel, inventarlar, kompyuter texnikalari va shunga uxshash vositalar uchun 20%ini, xarakatdagi sostav; avtomobil transporti, yuk avtomobillari va shu kabilardan yillik 15% xisobida amortizatsiya ajratmalari ajratilib, kelgusi faoliyat uchun jamg'arib boriladi. Bu ma'lumki amortizatsiya ajratmalari belgilangan normalar asosida mahsulotning tannarxiga kiritiladi.

Korxonalar o'z faoliyati davomida ko'plab iqtisodiy masalalar bo'yicha yangi turdagi asbob-uskunalar, asosiy vositalar va hokozolar olib kelindi. Jamiyatda 2014 yilda ishlab chiqarishni kengaytirish, mahsulot sifatini yaxshilash, turlarni ko'paytirish maqsadida zamon talablariga mos sifatli un ishlab chiqarish uchun

- Tegirmon sexiga qo'simcha 50 tonna bug'doy mahsulotini qayta ishlab chiqarish quvvatiga ega dastgohlarni o'rnatish;

- chorva hayvonlari uchun qishki va yozgi bino qurish;

- ma'muriy binolarni ta'mirlash;

- chorva hayvonlarini sotib olish.

Ushbu tadbirlarni amalga oshirilishi natijasida 2014 yil yakunlari bo'yicha o'tgan yilga nisbatan mahsulot jami 115% ga bajarildi, iste'mol mollarning jami 109 % ga bajarishga erishildi, mahsulot sotishdan sof tushum 163%ga bajarildi, sof foydasi esa 164%ga bajarildi.

2.2-§. «Popdonmahsulotlari» aksiyadorlik jamiyatida raqobatbardosh mahsulotlar ishlab chiqarish holati tahlili

Korxonalar ishlab chiqarish rivojlanishini barqaror o'sishini ta'minlash uchun korxonalar ishlab chiqarish jarayonlarini tahlil qilish maqsadga muvofiq bo'lib buning uchun quyidagilarga e'tiborni qaratmoq lozim:

- texnik - iqtisodiy ko'rsatkichlar va ishlab chiqarish quvvatlaridan foydalanish darajalarini qiyosiy tahlil qilish.

- ishlab chiqarish quvvatlaridan foydalanishning korxonalar xarajatlariga ta'sirini tahlil qilish;

- ishlab chiqarish quvvatlaridan foydalanishning korxonalar ishlab chiqarish fondlari samaradorligiga va faoliyat natijaviyligiga ta'sirini tahlil qilish.

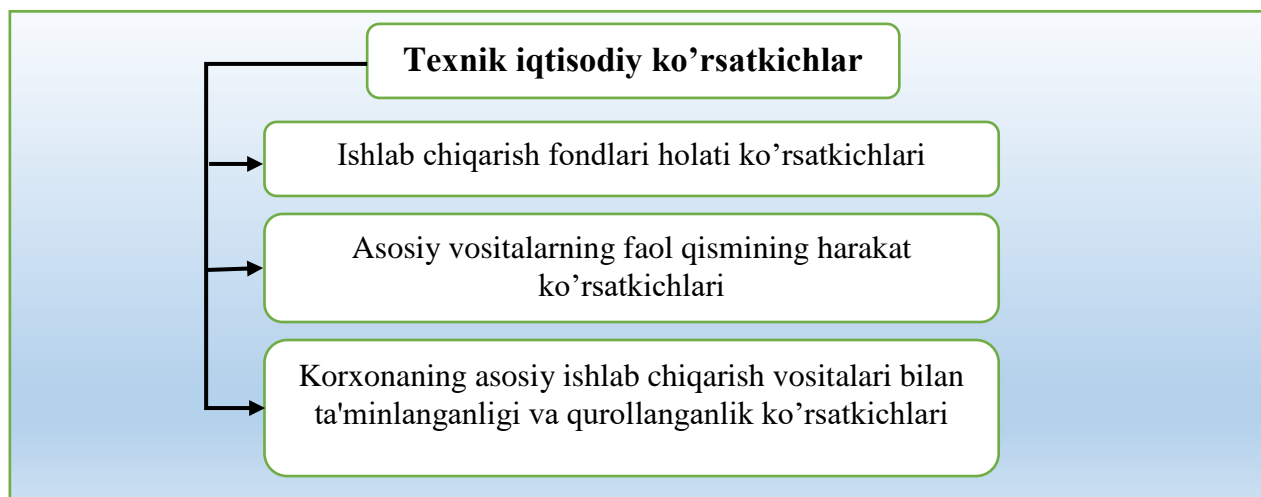
Korxonalar faoliyat yuritishlari uchun ma'lum miqdorda asosiy vositalarga ega bo'ladilar. Asosiy vositalar korxonada ko'p yil foydalanadigan mexnat qurollari: ya'ni binolar, inshootlar, asbob - uskunalar mashinalar kabilarga aytiladi.

Ular milliy boylikning asosiy qismini tashkil etadi. Asosiy vositalar foydalanish jarayonida eskiradi va uz qiymatini asta sekin bilan ishlab chiqarilayotgan mahsulot (ish xizmat) tannarxiga o'tkaziladi. Shuning uchun ham asosiy vositalar dastlabki (qayta tiklash) va qoldiq qiymatlarda baholanadi.

Bozor munosabatlari sharoitida har bir korxonada mavjud asosiy vositalardan samarali foydalanish lozim. Shuning uchun ham korxonalar asosiy vositalarning holati va foydalanish samaradorligini tahlil qilish zarur.

1. Korxonaning asosiy vositalarning umumiy xajmini aniqlash va unga baho berish.
2. Asosiy vositalar tarkibini o'rganish. Bunda asosiy vositalar aktiv qismining ko'payishini ta'minlashini ijobiy baholanadi.
3. Asosiy vositalar holati va harakatini tahlil qilish.

Korxonalar ishlab chiqarish rivojlanishini barqaror o'sishini tahlil qilishda ko'proq 2 - shakl "Moliyaviy-iqtisodiy holat bo'yicha ma'lumotnoma"ga hamda 3-shakl «Asosiy vositalar harakati to'g'risida hisobot»ga e'tibor beriladi. «Popdonmahsulot» aksionerlik jamiyatining texnik iqtisodiy ko'rsatkichlarini tahlil qilishda quyidagi ko'rsatkichlardan foydalanamiz.

Manba: Muallif ishlanmasi

2.1.1-rasm. Texnik iqtisodiy ko'rsatkichlar

Bundan tashqari, sanoat korxonalarining iqtisodiy barqaror o'sishini ta'minlash uchun ishlab chiqarishni ilmiy tashkil etishda uning faoliyatini to'liqroq

tahlil qilish muhim hisoblanadi. Korxonada faoliyatida asosiy vositalar va aylanma mablag'lardan oqilona foydalanish kelajakda iqtisodiy o'sishini barqarorligini ta'minlashga va yuqori foyda olishga zamin yaratadi. Korxonada asosiy vositalardan foydalanish ko'rsatkichlari quyidagicha:

- yaroqlilik darajasi asosiy vositalarning qoldiq qiymatini ularning boshlang'ich qiymatiga bo'lish orqali ifodalanadi: $Ya_D = \frac{A_q}{A_b}$;

Berilgan formuladan foydalanib, «Popdonmahsulot» aksionerlik jamiyatining 2014 yilda korxonada asosiy vositalarning yaroqlilik darajasini hisoblaymiz:

$$\text{Yil boshida: } Ya_D = \frac{A_q}{A_b} = \frac{3792577}{4399647} = 0,86$$

$$\text{Yil ohirida: } Ya_D = \frac{A_q}{A_b} = \frac{5192680}{5885652} = 0,88$$

Olingan natijalarga ko'ra, korxonada asosiy vositalarning yaroqlilik darajasi yil boshiga nisbatan 0,02 birlikka oshganligini ko'rish mumkin.

- eskirish darajasi asosiy vositalarning eskirish qiymatini ularning boshlang'ich qiymatiga bo'lish asosida aniqlanadi: $E_D = \frac{A_{Eq}}{A_b}$

Endi «Popdonmahsulot» aksionerlik jamiyatining 2014 yilda korxonada asosiy vositalarning eskirish darajasini aniqlaymiz:

$$\text{Yil boshida: } E_D = \frac{A_{Eq}}{A_b} = \frac{607070}{4399647} = 0,14$$

$$\text{Yil ohirida: } E_D = \frac{A_{Eq}}{A_b} = \frac{692972}{5885652} = 0,12$$

Yaroqlilik va eskirish koeffitsentlari yig'indisi koeffitsentda 1ga, foizda 100 teng bo'ladi. Asosiy vositalarning holat ko'rsatkichlariga qarab ularning texnik holatga baho beriladi va ularni tartiblash bo'yicha boshqaruv qarorlari qabul qilinadi.

Asosiy vositalarning holatini o'rganishda korxonada amortizatsiya siyosatiga, asosiy vositalarning ma'naviy eskirganlik darajasiga, foydalanishdan olib qo'yilgan asosiy vositalar holatiga muhim e'tibor qaratiladi.

Korxonalar faoliyatini rivojlantirish uchun asosiy vositalar yetarli darajada bo'lish lozim. Asosiy vositalar bilan ta'minlanganlik ko'rsatkichlarini tahlil qilganda, korxonada xodimlarining asosiy vositalarning faol qismi bilan qanday ta'minlanganligi katta ahamiyatga ega. Chunki ishchilar qanchalik mehnat qurollari bilan yaxshi va to'liq ta'minlangan bo'lsa, shuncha mehnat unumdorligi yuqori bo'ladi. Xodimlarining fond bilan qurollanganlik darajasida (F_k) asosiy vositalarning faol qismi summasining xodimlar soniga nisbati orqali topiladi va har bir xodimga qanchalik asosiy vositalarning faol qismi summasi to'g'ri kelishini ifodalaydi.

$$F_k = \frac{AV_{faolqismi}}{N_{xodimlar soni}}$$

Ushbu yuqorida keltirilgan formulaga asosan «Popdonmahsulot» aksionerlik jamiyatining 2014 yilda korxonada xodimlarining fond bilan qurollanganlik darajasini hisoblaymiz:

$$\text{Yil boshida: } F_k = \frac{AV_{faolqismi}}{N_{xodimlar soni}} = \frac{607070}{270} = 2248,4$$

$$\text{Yil ohirida: } F_k = \frac{AV_{faolqismi}}{N_{xodimlar soni}} = \frac{692972}{270} = 2566,6$$

Xodimlarning asosiy vositalar bilan qay darajada qurollanganligini, ya'ni «Popdonmahsulot» aksionerlik jamiyatining 1 xodimga yil boshida 2248,4 ming so'mlik, yil ohirida esa 2566,6 ming so'mlik asosiy vositalar to'g'ri kelishini aniqlandi.

Korxonada faoliyati natijalarining miqdoriga to'g'ri keladigan asosiy vositalar sig'imi asosiy vositalar summasining natija ko'rsatkichlariga nisbati bilan aniqlanadi. Bu ko'rsatkich korxonada faoliyat natijalariga (ishlab chiqarilgan

mahsulot, tovaroborot, foyda va shu kabilar) qanchalik asosiy vositalar to'g'ri kelishini bildiradi.

$$F_{lik} = \frac{AV}{Q}$$

«Popdonmahsulot» aksionerlik jamiyatining 2014 yilgi hisoboti ma'lumotlaridan hamda keltirilgan formuladan foydalangan holda korxonaning faoliyat natijalarigato'g'ri keladigan asosiy vositalar holatini aniqlaymiz. Unga ko'ra:

$$\text{Yil boshida: } F_{lik} = \frac{AV}{Q} = \frac{4399647}{24580222} = 0,18 \quad \text{Yil ohirida: } F_{lik} = \frac{AV}{Q} = \frac{5885652}{31537231} = 0,19$$

Bu ko'rsatkich dinamikada qanchalik kamayib borsa, shunchalik yaxshi. Natija, ya'ni mahsulot, tovar oboroti foyda kabi ko'rsatkichlarning 1 so'm miqdorida to'g'ri keladigan asosiy vositalar qiymatini ifodalaydi. Afsuski, «Popdonmahsulot» aksionerlik jamiyatida kutilgan natija aniqlanmadi, ammo aniqlangan qiymat unchalik salbiy holatni ifodalamaydi. Ijobiy natijaga erishish uchun korxonada mahsulot turib qolishini oldini olish orqali erishadi. Chunki, 2013 yilda omborda 6 mlrd. 7 mln. 726 ming so'mlik, 2014 yilda esa 9 mlrd. 898 mln. 616 ming so'mlik tayyor mahsulot turib qolganligi aniqlandi.

«Popdonmahsulot» aksionerlik jamiyatining ishlab chiqarilayotgan mahsulotlarni xaridorgirligini oshirish borasida amalga oshirayotgan ishlardan birini tahlilini ko'rib chiqaylik (2.2.2-jadval).

2.2.2-jadval

«Popdonmahsulot» aksionerlik jamiyatida ishlab chiqarilgan mahsulotlar tannarxi (ming. so'm hisobida)

№	Iqtisodiy ko'rsatkichlar	Yillar			2014 yilning 2012 yilga nisbatan, %
		2012 yil	2013 yil	2014 yil	
1	Ishlab chiqarilgan mahsulot xajmi, amaldagi narhlarda	19770185	21555956	22508213	114,0
2.	Ishlab chiqarilgan mahsulot tannarxi	20624884	21505425	28635125	138,8
3.	Bir birlik mahsulot tannarxi, 1q:2q	0,96	1,0	0,8	83,3

Manba: «Popdonmahsulotlari» aktsiyadorlik jamiyatining ma'lumotlari asosida muallif ishlanmasi

2.2.2-jadval ma'lumotlariga ko'ra, «Popdonmahsulot» aksionerlik jamiyatida ishlab chiqarilgan mahsulot tannarxi 2013 yilda 2012 yilga nisbatan ishlab chiqarilgan mahsulot xajmining amaldagi narhlardagi qiymati 9,0 foizga oshib 21 mlrd. 555 mln. 956 ming so'mga yetdi. 2014 yilda 2012 yilga nisbatan 14,0 foizga oshib, 22 mlrd. 508 mln. 213 ming so'mni tashkil etdi. Eng asosiysi 2014 yilda 2012 yilga nisbatan bir birlik mahsulot tannarxi 16.7 foizga kamaytirilib 0,8 birlikka teng bo'ldi. Ushbu ijobiy natijaga erishish Prezidentimizning «2011-2015 yillarda O'zbekiston Respublikasi sanoatini rivojlantirishning ustuvor yo'nalishlari to'g'risida»gi Dasturida belgilangan quyidagi kompleks chora-tadbirlarni jumladan,

- korxonalarni modernizatsiya qilish, texnik va texnologik qayta jihozlashni yanada jadallashtirish, zamonaviy, moslashuvchan texnologiyalarni keng joriy etish;

- qat'iy tejamkorlik tizimini joriy etish, ishlab chiqarish xarajatlari va mahsulot tannarxini kamaytirishni rag'batlantirish hisobidan korxonalarining raqobatdoshligini oshirish;

- elektroenergetika tizimini modernizatsiya qilish, energiya iste'molini kamaytirish va energiya tejashning samarali tizimini joriy etish choralarini amalga oshirish kabi belgilangan ustuvor vazifalarni amaliyotga tadbiq etish deb qarash maqsadga muvofiqdir.

Korxonada tomonidan olib borilgan ijobiy ishlar jumladan, mamlakatimizda oziq ovqat mahsulotlari bilan aholini ta'minlash va qishloq xo'jalik mahsulotlarini qayta ishlash bo'yicha qabul qilingan qaror va farmonlarda keltirilgan vazifalarni izchillik bilan amalga oshirish natijasida korxonada ishlab chiqarish ravnaq topmoqda.

«Popdonmahsulot» aksionerlik jamiyatining yuqorida keltirilgan tahlil natijalaridan kelib chiqqan holda korxonada 2015 yilda mahsulot ishlab chiqarishiga quyidagi 2.2.3-jadvalda keltirilganidek rejalashtirildi.

2.2.3-jadval

«Popdonmahsulot» aksionerlik jamiyatida ishlab chiqarishiga sarflanadigan harajatlar rejasi (ming. so'm hisobida)

No	Iqtisodiy ko'rsatkichlar	2012 yil	2013 yil	2014 yil	2014 yilning 2012 yilga nisbatan o'zgarishi (-, +)
1	Jami sotish harajatlari	7981	8885	9458	1477
2	Jami ma'muriy harajatlar	302809	338329	446455	143646
3	Boshqa operatsion harajatlar	1342812	2338676	1838119	495307
4	Moliyalash bo'yicha boshqa harajatlar	532914	628403	633930	101016
Jami		2186516	3314293	2927962	741446

Manba: «Popdonmahsulotlari» aksiyadorlik jamiyatining ma'lumotlari asosida muallif ishlanmasi

2.2.3-jadvalda keltirilgan statistik ma'lumotlarga ko'ra, «Popdonmahsulot» aksionerlik jamiyati mahsulotlarni jami sotish harajatlari 2014 yilda 2012 yilga nisbatan 1 mln. 477 ming so'mga oshib, 9 mln. 458 ming so'mga yetdi. Shuni alohida ta'kidlash lozimki, harajatlar ichida eng yuqori ko'rsatkich boshqa operatsion harajatlar bo'lib, 2014 yilda 1 mlrd. 838 mln. 119 ming so'mni tashkil etib, 2012 yilga nisbatan 495 mln. 307 ming so'mga oshgan. Umuman olganda jami harajatlar 2014 yilda 2013 yilga nisbatan 386 mln. 331 ming so'mga kamaygan bolsada, 2012 yilga nisbatan 741 mlrd. 446 ming so'mga oshib, 2 mlrd. 927 mln. 962 ming so'mga oshgan. Ammo bu o'zgarish mahsulot ishlab chiqarishga nisbatat olganda 15 foizga umumiy harajatlar kamaytirilgan. Bunday xarajatlarni kamaytirishga erishishda donni qabul qilish, quritish, tozalash va ishlov berish bo'yicha qilingan xarajatlarni kamayishiga alohida e'tibor qaratish maqsadga muvofiqdir.

Yuqoridagi ijobiy natijalarga erishilishi Prezidentimizning «Jahon moliyaviy-iqtisodiy inqirozi, O'zbekiston sharoitida uni bartaraf etish yo'llari va choralari» nomli asarida "Ishlab chiqarilgan mahsulotlar tannarxini pasaytirish bo'yicha

dastur”da belgilangan quyidagi kompleks chora-tadbirlarni amalga oshirilishi, jumladan,

- korxonalarni modernizatsiya qilish, texnik va texnologik qayta jihozlashni yanada jadallashtirish, zamonaviy, moslashuvchan texnologiyalarni keng joriy etish;

- qathiy tejamkorlik tizimini joriy etish, ishlab chiqarish xarajatlari va mahsulot tannarxini kamaytirishni rag’batlantirish hisobidan korxonalarining raqobatbardoshligini oshirish;

- elektroenergetika tizimini modernizatsiya qilish, energiya iste’molini kamaytirish va energiya tejashning samarali tizimini joriy etish choralarini amalga oshirish kabi belgilangan eng muhim ustuvor vazifalarni amaliyotga tadbiq etish mahsuli deb qarash maqsadga muvofiqdir.

III-bob. Iqtisodiyotni modernizatsiyalash sharoitida korxonalarda raqobatbardosh mahsulotlar ishlab chiqarishni kengaytirish yo'llari

3.1. Korxonalarda fan-texnika taraqqiyoti yutuqlaridan samarali foydalanish imkoniyatlari

Hozirgi davrning eng muhim o'ziga xos xususiyatlaridan biri – bu milliy iqtisodiyotning barcha sohalarda chuqur keskin o'zgarishlar hosil qilayotgan fan va texnikaning shiddatli rivojidir. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti I.A.Karimov «Kadrlar tayyorlash milliy dasturini ishlab chiqish» komissiyasining 1997 yil 5 iyunda bo'lib o'tgan majlisida shunday degan edi: «Fan – bu taraqqiyotni anglatadi. Ilm-fanni rivojlantirmay Vatan kelajagi to'g'risida gapirish qiyin».

Fan-texnika taraqqiyoti – bu juda murakkab va ko'p qirrali jarayondir. U ijtimoiy va shaxsiy hayotning hamma tomonlarini o'z ichiga oladi. SHu sababli ham fan-texnika taraqqiyoti harakatdagi jarayon hisoblanadi.

Texnika taraqqiyotining asosini fan, ilmiy bilimlar tashkil etadi. Yuqorida aytilganlardan shunday savol tug'ilishi mumkin: Fan nima?

Fan – bu inson faoliyatining mahlum sohasi. U shunday sohaki, voqea-hodisalar haqidagi bilimlar yaratiladi va ular nazariy nuqtai nazardan bir yo'lga solinadi. Fan ijtimoiy fikrlash va bilishning shakllaridan biridir.

Fan yoki ilm – bu o'qish, o'rganish va hayotiy tajriba asosida fikrlanadigan bilim va malakalar majmuasidir. Uning asosiy vazifasi avvalo voqea va hodisalarni, shu jumladan, texnik va texnologik hodisalarni tasvirlash, keyin tushuntirish, oldindan aytib berish, bashorat qilishdan iboratdir.

Endi texnika va texnologiya nima degan savolga javob topish kerak.

Texnika – bu eng tor mahnoda mehnat quroli, mehnat vositasi. Keng mahnoda esa u ishlab chiqarish vositalari, texnologiya usullarini, ishlab chiqarishni tashkil etish va boshqarish shakllarining yig'insidir. U ishlab chiqarish kuchlarining eng faol elementi hisoblanadi.

Texnologiya (yunoncha “techue“ – sanhat, mahorat, uddalash va ...logiya) – ishlab chiqarish jarayonida tayyor mahsulot olish uchun ishlatiladigan xomashyo, material yoki yarim fabrikatlarning holati, xossasi va shakllarini o'zgartirish, ularga ishlov berish, tayyorlash usullari majmuidir.

Fan-texnika taraqqiyoti juda murakkab jarayon bo'lib, ijtimoiy va shaxsiy hayotning barcha tomonlarini o'z ichiga qamrab oladi.

Fan va texnikani bir biridan faqat shartli ajratib ko'rish mumkin. Aslida esa ular yonma-yon turadi. SHu sababli “Fan-texnika“ atamasi ko'p ishlatiladi.

Fan-texnika taraqqiyotining asosini ilmiy bilimlar tashkil etadi. Ilm va bilim asosida yangi texnika va texnologiya yaratiladi, eskilari esa takomillashadi.

Fan-texnika taraqqiyoti – bu mehnat vositalarini, ishlab chiqarishning eng yangi xomashyosi va materiallarini, yoqilg'i va energiyaning, texnologik jarayonning, boshqarishning, mehnatni texnik jihatdan qurollantirish va yuqoridagilarning hammasini yangidan yaratishni o'z ichiga oladi. Ijtimoiy ishlab chiqarishda band bo'lgan ishlovchilarning umumiy mahlumotini, mahoratini uzluksiz sistematik rivojlantirish va takomillashtirish ham fan-texnika taraqqiyotining mohiyati va ahamiyati bilan chambarchas bog'liqdir.

Yuqorida keltirilgan fikr va mulohozalar umumjamiyat miqyosida, xalq xo'jaligi, uning tarmoqlari, korxonalar (firma)larda va tashkilotlar miqyosida ham hisobga olinishi mumkin.

- Fan-texnika taraqqiyotining vazifasi quyidagilardan iborat:
- tejamkorlikni amalga oshirish (vaqtni, xomashyo va materiallarni, yoqilg'i, elektr energiyasi va h.k. larni tejash);
- ishlab chiqarish jarayonlarini osonlashtirish, mehnatni yengillashtirish;
- mehnatning mazmuni va xarakterini o'zgartirish;
- ishlab chiqarishning ijtimoiy va iqtisodiy samaradorligini yanada yuqori darajaga ko'tarish.

Fan va texnikaning roli shu qadar kattaki, bironta ijtimoiy-iqtisodiy vazifa ularning rivojlanishi hisobga olinmasdan turib hal qilinishi mumkin emas.

Respublika Prezidenti I.A.Karimovning asarlarida, mahruza va suhbatlarida, Oliy Majlis qonunlarida, Vazirlar Mahkamasi qarorlarida, olimlarning ilmiy-amaliy tadqiqotlarida fan-texnika taraqqiyotining tavsiflovchi g'oyat mukammal formulalari tahriflab berilgan.

Mustaqillikni mustahkamlash, kelajagi buyuk davlatni qurish, iqtisodiy o'sishni izchil olib borish, ishlab chiqarish taraqqiyotini tezlashtirishni ilm-fansiz mutlaqo tasavvur qilib bo'lmaydi. Demak, hamma joyda, hamma vaqtda fan-texnika taraqqiyoti tomon olg'a siljimoq kerak bo'ladi.

O'zbekiston Davlatining fan-texnika siyosati davlat va nodavlat tashkilotlari, mehnatkashlar jamoalari, iqtisodiy, ijtimoiy, tashkiliy va tarbiyaviy chora-tadbirlarining, harakatlarining tizimi bo'lib, bular fanni rivojlantirish uchun, uning yutuqlarini yangi texnika va texnologiyada mujassamlashtirish hamda ana shu negizda mamlakat ishlab chiqaruvchi kuchlarini sifat jihatidan og'ishmay takomillashtirib borish uchun qulay sharoitlar yaratishga qaratilgandir. Fan-texnika siyosatining mohiyati ana shundan iborat.

Bozor iqtisodiyoti sharoitida fan-texnika siyosati umumdavlat siyosati sifatidagina samarali amalga oshirilishi mumkin bo'lib, uning butun tarkibiy qismlari, shuningdek, uni amalga oshirishda ishtirok etuvchilarning butun faoliyati strategik maqsadga bo'ysundirilgan.

Fan-texnika taraqqiyotining mazmuni va maqsadlarini davlat iqtisodiy siyosatining mushtarak (umumiy) vazifalari, shuningdek, bozor iqtisodiyotining u yoki bu bosqichining aniq tarixiy sharoitlari belgilab beradi. Fan-texnika rivoji darajasini, bu borada hal etiladigan vazifalarni chuqur ilmiy umumlashtirish asosida davlat fan-texnika taraqqiyotining asosiy yo'nalishlarini tahriflaydi hamda ularni amalga oshirish uchun optimal shart-sharoitlarni ta'minlovchi tadbirlar ishlab chiqadi.

Fan-texnikani rivojlantirish haqida doimo tashabbus ko'rsatgan Respublika Prezidenti I.A.Karimovning fan arboblari va muhandis-texnik xodimlarning faoliyati tufayli mustaqillik yillarida qudratli fan-texnika potentsiali yaratildi.

O'nlab ilmiy-tadqiqot institutlari va oliy o'quv yurtlari, yuzlab lohiya-konstruktorlik tashkilotlari tadqiqotlar olib bormoqdalar, yangi texnika va texnologiyalarni yaratmoqdalar. Hozirgi ilmiy-tadqiqot institutlari eng mukammal texnika bilan jihozlangan va yuksak malakali ilmiy kadrlar qotishmasidan iboratdir.

Mamlakatning ijtimoiy-iqtisodiy rivojini yuqori darajaga ko'tarish fan-texnika taraqqiyotini jadallashtirishni yanada izchil, yanada qathiyat bilan talab qiladi. Ayni chog'da ilmiy-texnika rivojining yutuqlarini ishlab chiqarishda ro'yobga chiqarish mexanizmini takomillashtirish hozirgi bosqichda fan-texnika taraqqiyotini jadallashtirishning hal qiluvchi omili ekanligi davlat siyosatining eng muhim qoidasi hisoblanadi. Ana shu mexanizmni takomillashtirish fan-texnika taraqqiyotini tashkil etish va boshqarish, rejalashtirish va prognozlash, mablag' bilan ta'minlash va rag'batlantirish kabi elementlarni o'z ichiga oladi.

Bozor iqtisodiyotiga o'tish sharoitida fan-texnika taraqqiyotining uchta asosiy yo'nalishidan foydalanish mumkin:

- a) anhanaviy yo'nalish;
- b) zamonaviy yo'nalish;
- v) istiqbolli, ustuvorlik yo'nalishlar.

Anhanaviy yo'nalishga elektrlashtirish, mexanizatsiyalash, qisman avtomatlashtirish, ximiyalash kiradi.

Zamonaviy yo'nalishga elektronizatsiyalash, kompleks mexanizatsiyalash, kompleks avtomatlashtirish (robotlashtirish, kompg'yuterlashtirish), atom energetikasini jadal rivojlantirish, yangi materiallarni ishlab chiqarish va ularga ishlov berish, hozirgi davr talabiga javob beradigan texnologiyalarni qo'llash, undan foydalanishda texnologiyaning ekologiyaga salbiy ta'sirini kamaytirish, imkoni bo'lsa butunlay yo'qotish yo'llari kiradi.

Afzallik, ustuvor yo'nalishlarga quyidagilar kiradi:

- elektronizatsiyalash, biotexnologiyani keng joriy etish, iqtisodiy informatikani ko'paytirib, rivojlantirib, ishlab chiqarishni to'la axborotlashtirish, fundamental fanlar bo'yicha izlanishlarni kuchaytirish;

- yangi, ilg'or (progressiv) texnologiyalarni joriy etish;

- texnika va texnologiya, elektr energiyasi va yoqilg'ilarning, xomashyo va materiallarning eng yangi turlarini yaratish;

- mavjud mashina va mexanizmlarni, asbob-uskuna hamda jihozlarni modernizatsiyalash kiradi.

Bozor iqtisodiyotiga kirib borish munosabati bilan ilm-fan sohasiga juda ko'p atamalar (terminlar), tushunchalar kirib kelmoqda. Masalan, "Nau-xau", innovatsiya, lizing, texnopolis, venchur, injinering, tender va h.k.

"Nau-xau" – bu texnik, tashkiliy-iqtisodiy, tijorat bilimlari va tajribaning yig'indisi bo'lib, almashish predmeti hisoblanadi. "Nau-xau" tipidagi axborot (informatsiya) raqobatli ishlab chiqarishning, savdoning omili sifatida ro'y berishi mumkin. "Nau-xau"ning eng xarakterli, tavsifiy tomoni – bu texnik bilimlarning yangiligida va aniq ishlab chiqarish va tijorat vazifalarini bajarish uchun foydaliligidadir. Uni amalga oshirishda shartnoma tuziladi: har xil chizmalar, loyihalar, smeta (bo'ladigan kirim-chiqim hisobi), texkartalar, metodikalar (biror narsaga o'rgatish usullari), formulalar (shartli belgilar bilan ifodalangan matematik miqdorlar), texnik ma'lumotlar va h.k. tanishtiriladi. Eksporter bu ma'lumotlarni yetkazib beradi, importer esa qabul qilib oladi.

Innovatsiya – iqtisodiyotga mablag' solish jarayoni. Yangilikni joriy etish: birinchidan, texnika va texnologiya avlodlarini almashtirishni ta'minlash uchun iqtisodiyotga sarflangan mablag'lar bo'lsa; ikkinchidan esa, ilmiy-texnika taraqqiyoti yutuqlari natijalari bo'lgan yangi texnika va texnologiya. Ixtirochilikning rivojlanishi, biror yo'nalishdagi yirik ixtiro va kashfiyotlar maydonga kelishi innovatsiyaning muhim omillari hisoblanadi.

Lizing – mashina, asbob-uskuna, transport vositalari, ishlab chiqarish inshootlarini uzoq muddatli ijaraga olish; uzoq muddat foydalaniladigan tovarlar

eksportini kreditlash shakllaridan biri. Lizingning asosan moliyaviy va oddiy turi mavjud.

Moliyaviy lizing muayyan muddatda ijaraga beruvchining kapital xarajatlarini to'liq qoplashga yetarli to'lovlardan iborat bo'lib, mulk egasiga bir miqdor foyda ham beradi.

Oddiy lizing – ijara davrida ijaraga olingan mulk qisman amortizatsiyalanadi. Lizing kompaniyasi asbob-uskunalar sotib olib, ularni ijarachi firmaga odatda bir yildan 10-15 yilgacha ijaraga beradi. Lizingda ijarachining shartnoma muddati tugagandan so'ng asbob-uskunalarni qoldiq qiymat bo'yicha sotib olish (bu holda egalik huquqi yangi sohibga o'tadi); yangi kelishuv asosida shartnoma muddatini cho'zish; moddiy boyliklarni lizing kompaniyalariga qaytarish va boshqalar ko'zda tutilishi mumkin. Tomonlar lizing shartnomasida ko'rsatilgan davr mobaynida uni buzishga haqi yo'q. Lizing kompaniyalari mashina va uskunalar sotib olish uchun shaxsiy va qarzga olingan mablag'lardan foydalanadilar. Davlat odatda, ularga qarz olishlari uchun imtiyozli sharoitlar yaratib beradi.

Venchur – kichik biznesning bir turi. Uning mohiyati ilmiy-muhandislik ishlari, yangi texnika, texnologiya, tovar namunalarini yaratish, ishlab chiqarishni boshqarish, tijorat ishini tashkil etish usullarini ishlab chiqish va amaliyotga joriy etish, yirik firmalar va davlat ijara kontrakti buyurtmalarini bajarishdan iborat. Bu ishlar bilan “Venchur korxonalar“ shug'ullanadi. Ular tarkibida tijoratda vositachi bo'lgan korxonalar ham bo'ladi. Venchur korxonalar texnikaning yangi yo'nalishlarida ish ko'rib, fan-texnika taraqqiyotiga katta hissa qo'shadilar. Ular venchur moliyalashtirishda ham faol qatnashadilar va moliyaviy mablag' to'plab, uni ishga soladilar.

Injinerlik (injinerlik – maslahat xizmatlari) – tijoratchilik qoidalariga asoslangan injinerlik – maslahat xizmatlari; ishlab chiqarishni ta'minlash, mahsulot sotishni uyushtirish, ishlab chiqarish ob'ektlarini qurib, ishga tushirish yuzasidan maslahat berish. Bu ish bilan injinerlik firmalari shug'ullanadi, ular

mustaqil firma sifatida bir vaqtning o'zida bir necha mijozlarga xizmat qiladi. Eksport injineriing firmalari boshqa mamlakatlarga xizmat ko'rsatadi. Ular chet eldagi ilmiy g'oyalar va texnik ishlanmalar bozorida litsenziya sotadi, texnik yangiliklarni xorijda joriy etadi. Injineriing kompaniyalari daromadi ko'rsatilgan injineriing xizmatiga bog'liq bo'ladi. Xalqaro injineriing xizmati ishning texnik-tashkiliy va tijorat tomonlari ko'rsatilgan kontrakt shaklida rasmiylashtiriladi, mohiyati bilan muyyan xizmatlarga buyurtmaning bir ko'rinishidir. Injineriing xizmatlari bozori – xalqaro bozorning bir turi, injineriing xizmatlarining davlatlararo oldi-sotdi qilinishidir.

Tenderlar – bozorda yoki xalqaro bozorda mashina va uskunalarni xarid etish, qurilish-montaj ishlarini bajarish, injineriing xizmati ko'rsatish uchun konkurs asosida buyurtma berish. Xaridor yoki buyurtmachi eng avval konkurs ehlon qilib hammani o'z shartlari bilan tanishtiradi. SHunga asosan konkursda ishtirok etuvchi firmalar, konsortsiumlar yoki korxonalar o'z takliflarini – tenderlarini xaridor, buyurtmachiga yuboradi. Tenderni injineriing firmalari hujjatlashtiradi.

Fan-texnika taraqqiyotining muhim anhanaviy yo'nalishlaridan biri ishlab chiqarishni elektrlashtirishdir. Elektrlashtirish deganda elektr energiyasini yetarli darajada ishlab chiqarish, uni kerakli joylarga uzatish va undan keng foydalanish jarayoni tushuniladi. Uning moddiy asosini “Elektroenergetika“ tarmog'i tashkil etadi. U elektr energiyasi ishlab chiqaradigan jihozlarni (elektrostantsiyalarni), iste'molchilarga uni yetkazib beruvchi jihozlarni (podstantsiyalarni) va elektr uzatkichlarni o'z ichiga oladi.

Respublikada olimlar va energetika sanoati mutaxassisleri “O'zbekiston elektroenergetikasining taraqqiyot kontsepsiyasini“ ishlab chiqqanlar. Bu kontsepsiyaga binoan 2010 yilda 96 mlrd kVt/soat elektr energiyasi ishlab chiqariladi. Bunday o'sishning asosiy qismi issiqlik elektr energiyasi tayyorlash hisobiga bo'ladi.

Elektronizatsiyalash deganda ishlab chiqarish jarayonlarida elektronikadan keng foydalanish, yahni ishlab chiqarish jarayonida foydalaniladigan axborotni kompg'yuterlarda yig'ish, o'tkazish va ishlash tushuniladi. Elektronikaning makro va mikro turlari mavjud bo'lib, ular sanoat ishlab chiqarishi boshqaruvida alohida o'rin tutadi. Ayniqsa, lahzali biznes borasida juda qo'l keladi.

Mexanizatsiyalash – bu qo'l mehnatini mashina mehnati bilan almashtirishdir. U ikki xil bo'ladi: a) kichik mexanizatsiyalash; b) kompleks mexanizatsiyalash. U ishlab chiqarishni avtomatlashtirishga zamin tayyorlaydi.

Avtomatlashtirish – bu ilgari odam bajaradigan, boshqarish va nazorat qilish vazifalari asboblari, avtomatik qurilmalar zimmasiga yuklanadigan mashinali ishlab chiqarishni rivojlantirish jarayoni. Avtomatlashtirish jarayonida inson faqat operatorlik vazifasini ado etadi. Sanoat ishlab chiqarishini avtomatlashtirishdan maqsad – mehnat unumdorligini oshirish, mahsulotlar sifatini yaxshilash, ishlab chiqarishning barcha resurslaridan foydalanishning optimal sharoitini yaratish.

Ishlab chiqarishni avtomatlashtirishning uch turi, yahni qisman (ayrim ishlab chiqarish operatsiyalarinigina avtomatlashtiradigan), kompleks va to'la xillari mavjud.

Bugungi kunda kompg'yuter va axborot texnologiyalari, telekommunikatsiyalar tarmoqlarini, ma'lumotlar uzatishni, Internet xizmatlariga kirib borishni rivojlantirish va zamonaviylashtirish respublikamizda ustuvorlik kasb etmoqda. Bu o'rinda O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Islom Karimov tomonidan 2002 yilning 30 mayida imzolangan «Kompg'yuterlashtirishni yanada rivojlantirish va axborot – kommunikatsiya texnologiyalarini joriy etish to'g'risida»gi Farmon alohida ahamiyatga molikdir. Ushbu hujjatga muvofiq Respublikada kompg'yuterlashtirish va axborot – kommunikatsiya texnologiyalarini rivojlantirish sohasidagi vazifalarni Muvofiqlashtiruvchi Kengash tuzilgan. Bu kengash zimmasiga mazkur sohani rivojlantirishning zamonaviy xalqaro tendentsiyalar va mamlakatni ijtimoiy – iqtisodiy rivojlantirish strategiyasiga mos keluvchi ustuvor yo'nalishlarini belgilash, bu borada dasturlar,

loyihalar, mehyoriy – huquqiy hujjatlarning ishlab chiqilishi hamda ekspertizadan o'tkazilishini tashkil etish, malakali kadrlar tayyorlash va qayta tayyorlash, jumladan, mutaxassislarni chet ellarda o'qitish borasidagi ishlarni muvofiqlashtirish kabi muhim vazifalar yuklatilgan.

Unda «... real iqtisodiyot tarmoqlarida, boshqaruv, biznes, fan va tahlim sohalarida kompg'yuter va axborot texnologiyalarini keng joriy etish, turli aholi qatlamlarining zamonaviy kompg'yuter va axborot tizimlaridan keng bahramand bo'lishlari uchun shart-sharoitlar yaratish ...» belgilab qo'yilgan.

O'zining axborot–kommunikatsiyalar texnologiyalari infratuzilmasini shakllantirgan mamlakatlarga global iqtisodiyotga kirib borishi mumkin. SHuning uchun ham ko'pgina mamlakatlar zamonaviy ishlab chiqarish yoki axborot – kommunikatsiyalar texnologiyalarini keng ko'lamda qo'llashga qaror qildilar. CHunki ular qo'shimcha ish joylarini tashkil etish va xodimlarni qayta tayyorlashda chet el investitsiyalarini jalb etadigan «yadro» bo'lib xizmat qiladi.

Sanoati rivojlangan mamlakatlar axborot – kommunikatsiyalari bozorini tahlil etish shuni ko'rsatadiki, ushbu texnologiyalardan keng miqyosda foydalanish iqtisodiy o'sish, mehnat unumdorligi va sifatini yuksaltirish, aholi bandligini ta'minlash hamda jahon bozori bilan kechadigan integratsiya jarayonlarini tez surhatlarda amalga oshirishga katta imkoniyat yaratib bermoqda. Ushbu anhanalarni mamlakatimiz milliy iqtisodiyotining barcha tarmoqlarida ham kuzatish mumkin.

O'zbekistonda axborot – kommunikatsiyalar bozori shakllanishining barcha huquqiy va mehyoriy hujjatlari mavjud. Izchillik bilan rivojlanib borayotgan ushbu tarmoqqa chet el sarmoyalarini jalb qilish va qo'shma korxonalar ochish uchun barcha shart – sharoitlar yetarli. Ana shu shart – sharoitlardan sanoat ishlab chiqarishida keng foydalanish uning samaradorligini oshirishga katta imkoniyatlar yaratib beradi.

Ximiyalashtirish – bu ishlab chiqarishning hamma sohalarida ximiya fanining barcha yutuqlaridan keng foydalanish. Ishlab chiqarishning barcha

jarayonlariga ximik materiallarni, xomashyo va materiallarni qayta ishlashning ximik usullarini joriy etishdosh iboratdir. Ximiyalashtirish yordami bilan oldindan belgilangan xususiyatli xomashyo materiallarni tayyorlash mumkin. Masalan, bo'yoq va laklar, sintetik kauchuk, sintetik tola, plastmassalar va h.k.

O'zbekiston Respublikasi juda katta fan-texnika salohiyatiga ega. Bu yerda O'zbekiston FA va 400 dan ortiq ilmiy- tadqiqot muassasi tashkiloti bo'lib, ularda fan-texnika taraqqiyotining fundamental va amaliy muammolari tadqiq qilinadi, xususan, sanoat ishlab chiqarishiga uning ilmiy-texnika bazasini mustahkamlash borasida ilmiy va amaliy yordam ko'rsatiladi.

Mustaqillik yillarida O'zbekiston sanoatiga xorijiy mamlakatlarning fan va texnika sohasidagi tajribalarini olib kelish hamda ularni joriy etish masalasiga juda katta e'tibor berilmoqda. Keng ko'lamda globallashuv jarayoni kechayotgan bugungi kunda olimlarning yutuqlari tijoratlashib bormoqda va hozirgi paytda dunyo bozoridagi eng qimmat mahsulot turlaridan biriga aylanmoqda.

3.2. Korxonalarda raqobatbardosh mahsulotlar ishlab chiqarishni kengaytirish va ularning samaradorligini oshirish yo'llari

Rivojlanayotgan bozor iqtisodiyoti sharoitida davlatning iqtisodiy strategiyasi uzoq vaqtga mo'ljallangan fundamental maqsadlarni o'rta qo'yish bilan bir qatorda, bu maqsadlarga erishish vositalari, yo'llarini belgilashni ham o'z ichiga oladi. Bular orasida ishlab chiqarish samaradorligini to'xtovsiz oshirib borish asosiy o'rinda turadi.

O'zbekiston davlatining qudratini mustahkamlash, aholining moddiy va mahnaviy nehmatlarga bo'lgan ehtiyojlarini to'laroq qondirish, kelajakda esa – ularni mo'l-ko'l yaratish, iqtisodiy va ilmiy-texnika sohasida eng rivojlangan davlatlar qatoridan joy olish ishlab chiqarish samaradorligini oshirishga bevosita bog'liqdir.

Ishlab chiqarishini erkinlashtirish va bu tarmoqda islohotlarni chuqurlashtirish samaradorlikni oshirishning asosiy yo'nalishi hisoblanadi. Ishlab chiqarishi samaradorligini oshirishning hal qiluvchi yo'llaridan yana biri fan-texnika taraqqiyotini jadallashtirishdir. Texnik va texnologik omil mehnat unumdorligini o'stirishning kamida uchdan ikki qismini ta'minlaydi.

Mahlumki, iqtisodiy taraqqiyotning turli bosqichlarida texnika taraqqiyotining xarakteri va mazmuni o'z xususiyatlariga ega bo'ladi. Masalan, bozor iqtisodiyotiga o'tish natijasida fan-texnika taraqqiyoti undagi miqdoriy o'zgarishlargagina emas, balki ko'proq sifat o'zgarishlariga qaratiladi. Umuman, samaradorlik iqtisodiyotdagi sifat o'zgarishlari bilan bog'liqdir, bu talab fan-texnika taraqqiyotiga ham to'liq joriy etiladi.

Ishlab chiqarishning ijtimoiy-iqtisodiy samaradorligini yuqori darajaga ko'tarishda inson omilining roli beqiyosdir. Insonlarning tashabbusi, kuch-g'ayrati, jonli ijodiyoti har qanday taraqqiyotning kudratli kuchi va eng muhim manbai hisoblanadi. SHu sababli ham insonni jamiyatning asosiy ishlab chiqaruvchi kuchi deb aytadilar. U barcha yangiliklarni, shu jumladan, yangi, ilg'or texnika-texnologiyalarni yaratadi, ishlab chiqarishni oqilona tashkil etadi, ilmiy va amaliy kashfiyotlar qiladi. Barcha ishlab chiqarish vositalari inson mehnati bilan harakatga keltiriladi, foydali narsalar hosil qilinadi. Biroq inson faqat asosiy ishlab chiqaruvchi kuchgina emas, shu bilan birga ishlab chiqarish va boshqa ijtimoiy munosabatlarning sub'ekti hamdir. Odamlar faoliyati shu munosabatlar orqali ruyobga chiqadi. Bu faoliyat yo'nalishi va natijalari xodimning o'z faoliyatida qanday o'y-fikrlarga, tasavvurlarga, maqsadlarga, hayotiy yo'l-yo'riqlarga, muddaolarga va psixologik ehtiqodlarga amal qilishiga bog'liq. SHu sababli inson omilining mohiyati, ahamiyati va mazmuni tahlil etilganda gap faqat inson haqidagina emas, balki avvalo inson yashab, mehnat qilayotgan ijtimoiy munosabatlarning butun tizimi bilan belgilanuvchi ijtimoiy sifatlar, faoliyatni rag'batlantiruvchi omillar va muddaolar haqida borishi kerak.

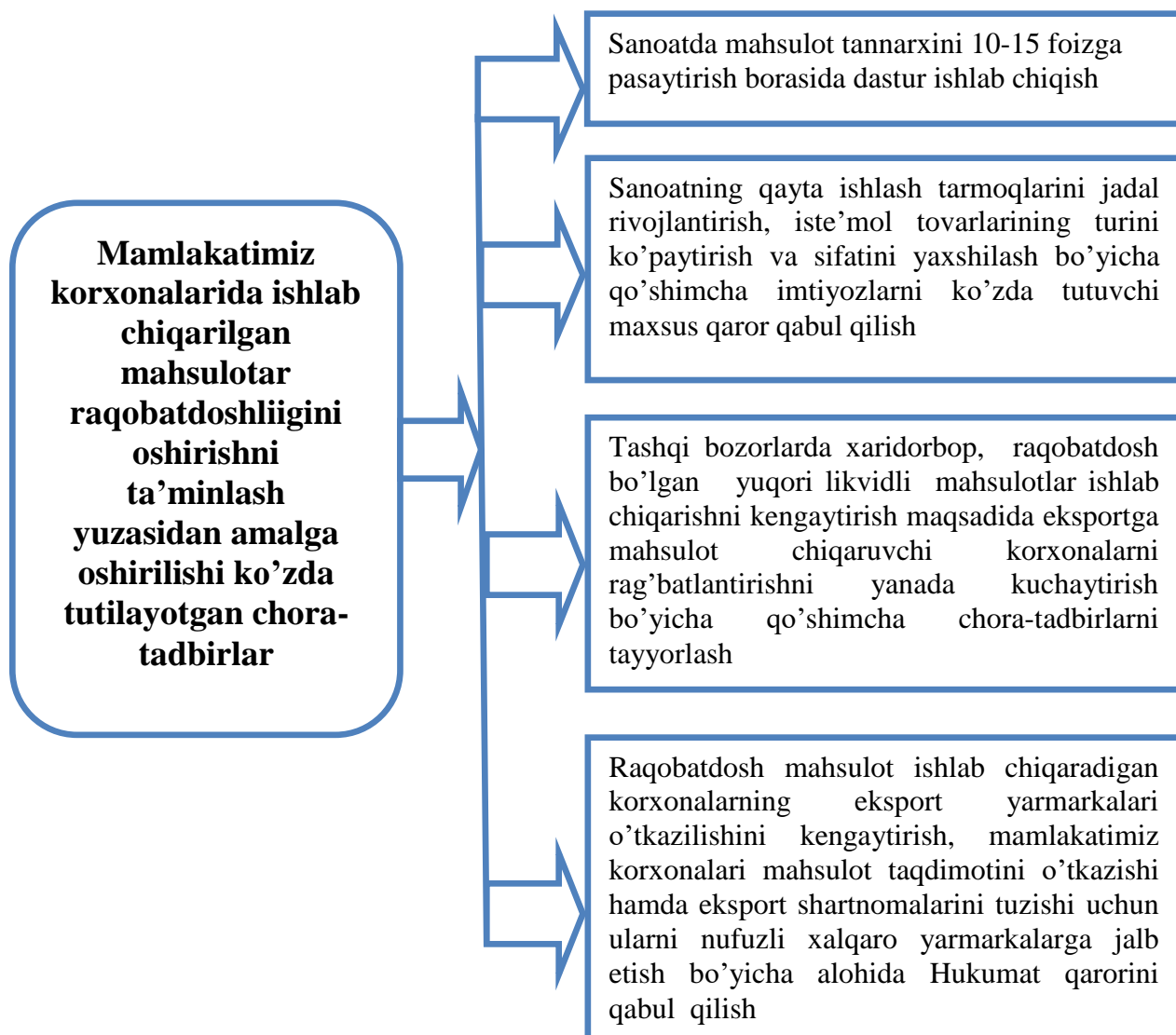
Keyingi yillarda iqtisodiyotimizda yuz berayotgan jiddiy tarkibiy va sifat o'zgarishlariga alohida e'tibor qaratildi. Ta'kidlash kerakki, iqtisodiyotning yetakchi tarmoqlarida tarkibiy o'zgarishlarni amalga oshirish va bu sohalarni diversifikatsiya qilishga qaratilayotgan ulkan e'tibor eksport hajmi, uning tarkibi va sifatiga ijobiy ta'sir ko'rsatdi.

Mamlakatimiz korxonalarida ishlab chiqarilayotgan mahsulotlar raqobatdoshligini oshirish orqali milliy iqtisodiyot raqobatdoshligini darajasini ko'tarishga salbiy ta'sir ko'rsatayotgan, yuqorida sanab o'tilgan kamchiliklarni bartaraf etish uchun Vazirlar Mahkamasi oldiga bir qator masalalarni (3.2.1-rasm) hal etish vazifasi qo'yildi.

Avvalambor, mahsulot tannarxini 10-15 foizga pasaytirish yuzasidan har bir korxonaga bo'yicha kompleks chora-tadbirlarni ko'zda tutadigan dastur ishlab chiqish vazifasi qo'yildi.

Bu vazifani amalga oshirish korxonalarda mahsulot tannarxini kamaytirish bo'yicha mavjud rezervlarni aniqlash va ishga solish, ishlab chiqarishni material va energiyani tejaydigan zamonaviy uskunalarda bilan qurollantirish, mavjud quvvatlardan to'liq foydalanish, xomashyo va materiallar hamda yordamchi tarmoqlar xizmatlari narxinin asossiz o'sishini iqtisodiy yo'llar bilan cheklash, sanoat kooperatsiyasini kuchaytirish va xorijdan olib kelinayotgan xomashyo, materiallar va butlovchi qismlarni ishlab chiqarishni mahalliyashtirish kabi chora-tadbirlarni amalga oshirish zarur.

Respublikamizda qayta ishlash sanoatining, ayniqsa qishloq xo'jalik xomashyosini qayta ishlash tarmoqlarining rivojlanishi darajasi mamlakatimizda mavjud sanoat xomashyosini to'liq va chuqur qayta ishlash orqali raqobatdosh, yuqori likvidli mahsulotlar ishlab chiqarish uchun yetarli emas.

3.2.1-rasm. Iqtisodiyot raqobatdoshligini oshirish borasida kechiktirib bo'lmaydigan chora-tadbirlar.

Mahsulotni tashqi bozorlarga olib chiqish uchun raqobatchilar, iste'molchilar, mahsulot eksport qilinayotgan mamlakatning qonunchiligi to'g'risida axborot ko'magini berish, davlatlararo kelishuvlarga ko'ra mamlakat korxonalarini uchun xorijiy davlatlarda eng ko'p qulaylik rejimini yaratish, bozor va ishlab chiqarish infratuzilmalarini (banklar, transport tizimi va h.k) rivojlantirish, mahsulot reklamasiga ko'maklashish kabi chora-tadbirlar ham eksport qiluvchi korxonalar raqobatdoshligini oshirishga ijobiy ta'sir ko'rsatadi.

Poytaxtimiz va viloyat markazlarida har yili o'tkazib kelinayotgan sanoat yarmarkalari, mamlakatimizning xalqaro savdo-sanoat yarmarkalaridagi ishtiroki mahsulot eksport qiluvchi korxonalarimizga o'z mahsulotlarini reklama qilish, xaridor va sheriklar izlab topish imkoniyatini kengaytirmoqda, reklama xarajatlarini tejash imkonini bermoqda.

Ushbu ijobiy tajribadan kelib chiqib, eksport yarmarkalarini o'tkazishni kengaytirish, yirik eksportchi korxonalarimizni nufuzli xalqaro yarmarkalarda ishtirok etishga jalb etish bo'yicha ham Hukumat qarorini qabul qilish Prezidentimiz tomonidan alohida vazifa etib belgilandi.

SHu bilan birgalikda, sanoat korxonalarida ishlab chiqarish samaradorligini oshirishning asosiy yo'llaridan yana biri mavjud ishlab chiqarish fondlaridan foydalanishni yaxshilashdir. Ulardan samarali foydalanish masalasi ayniqsa, bozor iqtisodiyotiga o'tish sharoitida yanada dolzarblashadi. SHuning uchun ham O'zbekistonda ulardan har taraflama unumli foydalanishga alohida e'tibor berib kelinmoqda.

Ishlab chiqarish quvvatlaridan qanchalik to'la va unumli foydalanilsa, ko'proq mahsulot ishlab chiqariladi, mahsulotning tannarxi kamayadi, korxonaning foydasi va samaradorligi oshadi.

Asosiy fondlardan va ishlab chiqarish quvvatidan foydalanishni yaxshilash ijtimoiy ishlab chiqarishning samaradorligini oshirishga, kapital mablag' sarflamay qo'shimcha mahsulot ishlab chiqarishga, mehnat unumdorligi va samaradorlik o'sishiga hamda mahsulot tannarxini kamaytirishga imkon yaratadi. SHuning uchun ham hozirgi sharoitda respublikada ulardan unumli foydalanishga katta e'tibor berilmoqda.

Korxonalar asosiy fondlari va ishlab chiqarish quvvatlari samaradorligini oshirishda korxonalarda texnologik uskunalarning ish smenasini ko'paytirish katta ahamiyatga egadir.

Uskunalardan intensiv foydalanishni yaxshilash uchun korxonaning texnika va texnologiyasini takomillashtirish, mashinalarning ish tezligini oshirish, metall

quyishga, ximiyaviy jarayonlarga sarflanadigan vaqtni qisqartirish, shuningdek, kadrlar malakasining texnikaviy saviyasini oshirish, korxonalarni yiriklashtirish, ixtisoslashtirish va hamkorlik asosida mahsulot ishlab chiqarishni tashkil etish zarur.

XULOSA VA TAKLIFLAR

Raqobat milliy iqtisodiyotni harakatlantiruvchi va rivojlantiruvchi yetakchi kuch hisoblanadi va bozor munosabatlarini erkinlashtirish va islohotlarni chuqurlashtirishda, ishlab chiqarishni rivojlantirishda, aholining turmush-darajasini oshirishda uning ahamiyati beqiyosdir.

O'zbekiston milliy iqtisodiyoti fan-texnika taraqqiyoti, boshqaruvi va tashkil etilishining takomillashuvi, mamlakatda kadrlar salohiyatining yuqori darajaga ko'tarilishi hamda xorijiy investitsiyalarning ko'plab jalb etilishi tufayli izchil rivojlana boshladi. Mustaqillik yillarida uning tarmoq strukturasi tubdan o'zgardi va natijada yangidan-yangi tarmoqlar yuzaga keldi.

Iqtisodiyot tarmoqlari o'rtasidagi ishlab chiqarishning o'zaro aloqadorligi va ularning takror ishlab chiqarish jarayonida yuzaga keladigan miqdoriy nisbatlari tarmoq strukturasi tashkil etadi. U ilmiy-texnika taraqqiyotida ro'y beradigan texnika va texnologiya rivojining darajasi, ijtimoiy-tarixiy shart-sharoitlar bilan bog'liq ravishda o'zgaradi.

Turli tarmoqlar o'rtasidagi ishlab chiqarish aloqalari o'zaro mahsulot almashish, tajribalarni o'rganish bilan tavsiflanadi.

Korxonalarda ishlab chiqarilayotgan mahsulotlarni sotish jarayoni unda kuchli raqobat bo'lishi bilan xarakterlanadi. Bunday raqobatning bir necha ko'rinishlari bor. Avvalo bu - assortimentni rejalash va kompaniya tomonidan taklif etilayotgan nomenklatura tarkibini belgilab beruvchi yangi namunalarni ishlab chikishdagi raqobatdir. Bundan tashkari, bozorda tovarlar baholari raqobatini, reklama dasturlarini sotish va realizatsiya qilish sohasidagi raqobatlarini keltirish mumkin.

Bitiruv malakaviy ishini bajarish natijasida quyidagi xulosalarga kelindi:

1. Ishlab chiqarishning iqtisodiy-ijtimoiy samaradorligi muhim kategoriya sifatida, umuman olganda ishlab chiqarish jarayonining samaradorligini, erishilgan natija bilan jonli va buyumlashgan mehnat o'rtasidagi nisbatlarni o'rganadi. Sanoat

ishlab chiqarishi samaradorligining doimiy oshib borishi ob'ektiv zarurat hisoblanadi va milliy daromadning keskin ko'payishiga imkoniyat yaratib beradi. Sanoat ishlab chiqarishi samaradorligining darajasi turli xil o'zaro bir biri bilan bog'liq omillar ta'siri ostida shakllanadi.

2. Sanoatda ilmiy-texnika bazasi – bu uning ilmiy salohiyati va barcha mehnat vositalarining majmuidir. Bu salohiyat eng avvalo sanoatni, so'ngra, xalq xo'jaligining boshqa sohalari rivojini ta'minlaydi. Sanoat sohasida fan-texnika taraqqiyotini anhanaviy yo'nalishlariga ishlab chiqarishni elektrlashtirish va elektronizatsiyalash, mexanizatsiyalash va avtomatlashtirish, ximiyalashtirish va yangi (progressiv) texnologiyalarni joriy etish kiradi.

3. xususiy va davlat monopoliyasini cheklash, savdo qoidasini asossiz buzishlarni tahqiqlash, iqtisodiy kuchlarni haddan tashqari markazlashuvini va ishlab chiqarish, sotish, narx, texnologiya rivojlanishini asossiz cheklashni oldini olish, sanoat korxonalarini erkinliklarini oshirish vositasida qulay raqobat sharoitlarini vujudga keltirish;

4. korxonalarini soliqqa tortishda soliqqa tortish bazasini qisqartirish amaliyotidan foydalanish va shu asosda tavakkalchilikni pasaytirish hamda korxonalarini faoliyatining barqarorligini ta'minlashga yordam berish;

5. soliq qonunchiligining barqarorligini ta'minlash va soliq sohasida kutilayotgan o'zgarishlar to'rtisida ishlab chiqarish sub'ektlarini oldindan xabardor qilish amaliyotini yo'lga qo'yish;

6. ishlab chiqarish faoliyatini moliyalashtirishda turli xil byudjetdan tashqari fondlar faoliyatini rivojlantirish hamda kredit ittifoqlarini tashkil qilish;

7. tarmoq korxonalarining davlat buyurtmalarini bajarish ishlariga kengroq jalb etish va bu sohada ularga imtiyozlar taqdim etish, tarmoq korxonalariga boshqaruv, texnik axborot va maslahat xizmatlari ko'rsatishning aniq mexanizmini ishlab chiqarish va shu maqsadda oliy o'quv yurtlari va ilmiy-tadqiqot institutlari qoshida turli xil kurslar, axborot markazlari tashkil etish.

8. O'zbekiston Respublikasi, shu jumladan Namangan viloyati bu borada o'zining juda katta salohiyatiga ega. Mamlakatning izchil va barqaror rivojlanishini ta'minlash uchun ana shu salohiyatdan to'la-to'kis foydalanish va fan-texnika taraqqiyotini yanada tezlatish zarur.

9. Sanoat sohasida ajoyib yutuqlar bilan birga bir qator kamchiliklar va hal etilmagan muammolar mavjud. XXI asrda bu muammolarning yechimini topish uchun O'zbekistonda, xususan Namangan viloyatida barcha imkoniyatlar, ya'ni juda katta moddiy, mehnat, moliyaviy va intellektual resurslar mavjud. Ana shu resurslardan oqilona foydalanish asosida O'zbekistonning juda qudratli va samarali sanoatini yanada yuqori darajaga ko'tarish mumkin.

10. Sanoat rejasini tuzish eng murakkab ishlardan biri hisoblanadi. Chunki bunda taraqqiyotning barcha tomonlarini oldindan ko'rish, ya'ni bashorat qilish hamda bu taraqqiyotni ta'minlovchi iqtisodiy va texnik salohiyatning samarali variantlarini qidirib topish kerak bo'ladi. Mustaqillik yillarida rejalashtirishni takomillashtirish borasida anchagina ishlar amalga oshirildi. Lekin xalq xo'jaligini, jumladan, sanoatning rejali, mutanosib rivojlanishining bir qator muammolari hali o'z yechimini topgani yo'q. Shu sababli bu sohada ilmiy-tadqiqot ishlarini kuchaytirish va demokratik davlat, bozor iqtisodiyotining talablariga javob beradigan rejalashtirishni yaratish zarur.

11. Ma'lumki, muntazam ravishda raqobatchilarning soni o'zgarib turishi mumkin. Ular sonining ko'payishi, raqobat kuchayib, foyda miqdori kamayib borishiga olib keladi. Raqobatchilar sonining ancha ko'payishi faoliyatining dastlabki bosqichlarida katta sarf-xarajatlar qilishni talab etmaydigan sohalar uchun ayniqsa xarakterlidir. Bunday hollarda bozori juda chaqqon bo'lib borayotgan tovarlarning paydo bo'lishi sohaga yangi ishlab chiqaruvchilarni jalb etishi mumkin. Darvoqe, ularning bir qismi qaror topib, oyoqqa turib olish davridagi qiyinchiliklarni yenga olmay qoladi.

12. Yirik mablag'larni jalb etishni talab etadigan sohalarda raqobatchilar sonining ortishi uncha katta bo'lmaydi. Oyoqqa turib olish davri o'tganidan keyin

bozorning yangi qatnashchilari bozorlarni pasaytirish hisobiga o'z tovarlarini o'tkazishga harakat qiladilarki, bu narsa umumiy savdo-sotiq hajmiga ham, tovarlarni dastlab yaratgan va sotishga boshlagan tomon yalpi foydasi darajasiga ham yomon ta'sir qiladi. Natijada, kompaniya yangi tovarni bozorga chiqarishi bilanoq darrov uni takomilashtirishga kirishishga va kuchli raqobat yuzaga keladigan bo'lsa, shu tovarning o'rnini bosa oldigan yangi buyumlar chiqarish yo'llarini izlashga majbur bo'ladi.

13. Xodimlarning moddiy manfaatdorligi tamoyilini hayotga muntazam ravishda, ya'ni izchillik bilan tatbiq etish sanoat taraqqiyotining muhim shartlaridan biri hisoblanadi. SHu sababli sanoat ishlab chiqarishida mehnatga haq to'lashni yaxshilash va uning eng progressiv usullarini qo'llashga alohida e'tibor berish kerak bo'ladi.

14. Kadrlarning bilim, ilm va malaka darajasi mamlakat ishlab chiqarish kuchlarining eng muhim elementi, ya'ni unsuri hisoblanadi. Malakali xodimlar tayyorlash, xodimlar malakasini oshirish, qayta tayyorlashga jiddiy e'tibor qaratish lozim.

Istiqbolda sanoat korxonalaridagi mavjud muammolarni yechish uchun quyidagi chora-tadbirlarni amalga oshirish maqsadga muvofiqdir:

- Sanoat korxonalarida ishlatiladigan dastgohlarni va qo'shimcha qismlar ishlab chiqarishni mamlakatimizda yo'lga qo'yish va ularni ishlab chiqarishni jaxon standarti darajasiga ko'tarish, shu orqali raqobatbardosh mahsulotlar ishlab chiqarishni yanada rivojlantirish.

- Sanoat mahsulotlarini ishlab chiqaradigan yangi korxonalarni barpo etish va ularda ilg'or texnologiyalarni qo'llash orqali eksportbop mahsulotlar ishlab chiqarish hajmini oshirish hamda shu orqali sanoat korxonalarini o'rtasida raqobat muhitini rivojlantirish.

- Mamlakatimizdagi sanoat korxonalarining jaxon bozoridagi mavqeini ko'tarish. Buning uchun yuqorida aytilgandek, korxonalar o'rtasida raqobatni yanada rivojlantirish darkor.

- Sanoat korxonalarida jadal surhatda modernizatsiya ishlarini boshlab yuborish, ularni yangi texnika va texnologiyalar bilan jihozlash.

- Sanoat korxonalarini rivojini uchun investitsiyalarni qidirib topib va ularni ishlab chiqarishda qo'llash, investitsiya mablag'larining samaradorligini oshirish, ular hisobiga sanoat korxonalarida mehnat unumdorligini oshirish.

- Sanoat korxonalariga kapital qo'yilmalar yo'naltirishni rag'batlantirish.

- Eksport va import o'rnini bosuvchi eksportbop mahsulotlarni ishlab chiqarish yo'lidagi har handay harakatni rag'batlantirish. Sanoat korxonalarining tashqi bozorga chiqishlari uchun zarur axborot va marketing bo'yicha ma'lumotlar bazasini yaratish va takomillashtirish.. Kichik korxonalar va eksport sohasida tajribasi yetishmagan korxonalar mahsulotlar va xizmatlarni eksport qilishda ko'mak berish.

- Tashkil etilayotgan kichik korxonalar tarmog'iga har tomonlama yordam berish, qo'llab quvvatlash va shu orqali ularga ham xuddi yirik sanoat korxonalarini uchun yaratilgan imkoniyatlardek yangidan-yangi imkoniyatlarni ochish.

Belgilangan ushbu vazifalarni amalga oshirish korxonalarda raqobatbardosh mahsulotlar ishlab chiqarishni kengaytirishga hamda ular faoliyatini rivojlantirishga olib boradi, deb hisoblaymiz. Natijada, korxonalarda foydalilik darajasi yuksalib boradi, xodimlarning mehnatdan manfaatdorligi ortadi va korxonalar murakkab sharoitlarda ham yashab qolishga va o'z faoliyatini davom ettirishga erishadi hamda mamlakatimiz iqtisodiyotining rivojiga o'z hissasini qo'shadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi., -T.: O'zbekiston, 2001 yil.
2. O'zbekiston Respublikasining “Korxonalar to'g'risida”gi Qonuni. Qonun va qarorlar to'plami., -T.: O'zbekiston, 2005 yil.
3. Karimov I.A. “2015 yilda iqtisodiyotimizda tub tarkibiy o'zgarishlarni amalga oshirish, modernizatsiya va diversifikatsiya jarayonlarini izchil davom ettirish hisobidan xususiy mulk va xususiy tadbirkorlikka keng yo'l ochib berish – ustuvor vazifamizdir”. 2014 yilda mamlakatni ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirish yakunlari va 2015 yilda iqtisodiy isloxlarni chuqurlashtirishning muhim ustuvor yo'nalishlariga bag'ishlangan Vazirlar Maxkamasining Majlisidagi mahruzasi, // Xalq so'zi, 2015 yil 17 yanvar.
4. Karimov I.A. “2014 yil yuqori o'sish surhatlari bilan rivojlanish, barcha mavjud imkoniyatlarni safarbar etish, o'zini oqlagan islohotlar strategiyasini izchil davom ettirish yili bo'ladi”. 2013 yilda mamlakatni ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirish yakunlari va 2014 yilda iqtisodiy isloxlarni chuqurlashtirishning muhim ustuvor yo'nalishlariga bag'ishlangan Vazirlar Maxkamasining Majlisidagi mahruzasi, // Xalq so'zi, 2014 yil 17 yanvar.
5. Karimov I.A. “2012 yil Vatanimiz taraqqiyotini yangi bosqichga ko'taradigan yil bo'ladi”. 2011 yilda mamlakatni ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirish yakunlari va 2012 yilda iqtisodiy isloxlarni chuqurlashtirishning muhim ustuvor yo'nalishlariga bag'ishlangan Vazirlar Maxkamasining Majlisidagi mahruzasi, // Xalq so'zi, 2012 yil 19 yanvar.
6. Karimov I.A. “Mamlakatimizni modernizatsiya qilish va kuchli fuqarolik jamiyati barpo etish – ustuvor maqsadimizdir”. O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi Qonunchilik palatasi va Senatining qo'shma majlisidagi mahruzasi // Xalq so'zi, 2010 yil 28 yanvar.

7. Karimov I.A. Jahon moliyaviy-iqtisodiy inqirozi, O'zbekiston sharoitida uni bartaraf etishning yo'llari va choralari / I.A.Karimov. – T: O'zbekiston, 2009. – 56 b.
8. Karimov I.A. “Mamlakatimizni modernizatsiya qilish va yangilashni izchil davom ettirish – davr talabi”. 2008 yilda mamlakatimizni ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirish yakunlari va 2009 yilga mo'ljallangan iqtisodiy dasturning eng muhim ustuvor yo'nalishlariga bag'ishlangan Vazirlar Mahkamasi majlisidagi mahruzasi // Xalq so'zi, 2009 yil 14 fevral.
9. Karimov I.A. Eng asosiy mezon – hayot haqiqatini aks ettirish. T.: O'zbekiston, 2009. – 24 b.
10. Karimov I.A. «Bizning bosh maqsadimiz-jamiyatni demokratlashtirish va yangilash,mamlakatni modernizatsiya va isloh etishdir». O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlis Qonunchilik palatasi va Senatning qo'shma majlisidagi mahruza. 2005 yil 28 yanvar.
11. Karimov I.A. “O'zbekiston iqtisodiy islohotlarni chuqurlashtirish yo'lida. T., “O'zbekiston”, 1995.
12. Karimov I.A. O'zbekiston - bozor munosabatlariga o'tishning o'ziga xos yo'li. T., “O'zbekiston”, 1993.
13. “Monopoliyaga qarshi ishlarni tartibga solish va raqobatni rivojlantirish tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida” : O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2010 yil 26 fevraldagi PF-4191-son Farmoni // O'zbekiston Respublikasi qonun hujjatlari to'plami – 9 son – 2010- 9 mart
14. Mahsulot (ishlar, xizmatlar)ni ishlab chiqarish va sotish xarajatlari tarkibi hamda moliyaviy natijalarni shakllantirish tartibi tug'risidagi Nizom. -T.: 1999, 5 fevral.
15. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining Farmoni. Iqtisodiyot real sektori korxonalarining moliyaviy barqarorligini yanada oshirish chora-tadbirlari to'g'risida. 2008 yil 18 noyabrg', PF-4053-son.

16. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining Farmoni. Iqtisodiyotning real sektori korxonalarini qo'llab-quvvatlash, ularni barqaror ishlashini ta'minlash va eksport salohiyatini oshirish chora-tadbirlari dasturi to'g'risida. 2008 yil 28 noyabr, PF-4058-son.
17. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining Qarori. Ishlab chiqarish va ijtimoiy infratuzilmani yanada rivojlantirish yuzasidan qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida. 2009 yil 20 yanvar, PQ-1041-son.
18. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining Farmoyishi. Iqtisodiy nochor korxonalarni tijorat banklariga sotish tartibini tasdiqlash to'g'risida. 2008 yil 19 noyabr, F-4010-son.
19. Vahobov A., Qosimova G. Davlat moliyasini boshqarish. O'quv qo'llanma. - T.: KITOБ-MOLIYA. 2008.
20. Maxmudov E.X. «Korxonа iqtisodiyoti» T., O'zbekiston yozuvchilar uyushmasi. Adabiyot jamg'armasi Uyushmasi nashryoti, 2004 yil.
21. Zaynutdinov SH.N., va boshqalar «Iqtisodiyot asoslari» T., Moliya, 2001
22. Tursunxo'jaev P.M. «Korxonalarda xizmat ko'rsatish va rejalashtirish». -T.: O'zbekiston 1997.
23. Пезнев В.Л. «Тактика и стратегия управления фирмой». -М., Фан Пресс, 1997.
24. Ortiqov A. «Sanoat iqtisodi» fanidan mahruza matni T.: TDIU, 2006.
25. SHodmonov SH., Alimov R., SHeraliev J. «Iqtisodiyot nazariyasi». T.: Moliya, 2000.
26. Зайцев Н.А. Экономика промышленности предприятия. М., «ИНФРА-М», 1996.
27. Верст И., Равентоу П.. Экономика фирмы. Учебник. М. «Высшая школа», 1994.
28. Финанси предприятий. Учебное пособие. Коллектив авторов под редакцией Е.И.Бородиной, М., «ЮНИТА», 1995.

29. Экономика предприятия. Под ред. проф. Волкова О.И., М., «ИНФРА-М», 2000.
30. Экономика предприятия. Под ред. проф. В.П. Грузинова, М., «ЮНИТИ», 1998.
31. Макконелл К.Р. Брю С.Л, Экономика: принципы, проблема и политика. Перевод с англ. Том 1, 2, М., Республика, 1992.
32. Лебедев О.Т., Каньковская А.Р.. Основы менеджмента. Учебное пособие Санкт-Петербург, Изд. дом «МиМ», 1997.
33. Савицкая Г.В. Анализ хозяйственной деятельности предприятия. Минск, «Новое знание», 1999.
33. Свиридов О.Ю. Финансы, денежное обращение, кредит. Экспресс справочник для студ. вузов. – М.: ИКЦ Март, Ростов н/Д. изд. Центр Март, 2004. – 179 стр.
34. www.referat.uz sayti.
35. www.lex.uz
36. www.minfin.ru
37. www.mf.uz
38. www.byudjet.uz